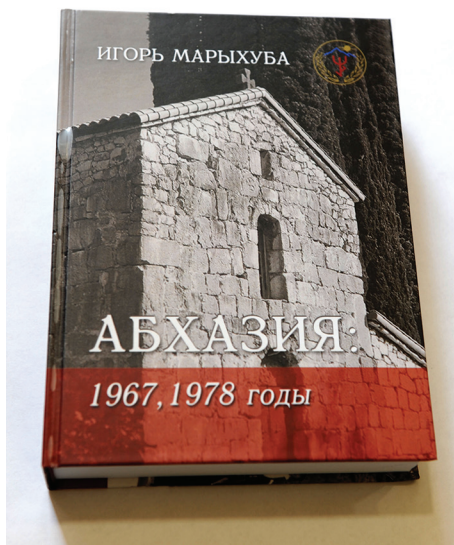

ИГОР МАРЫХЭБА

А Ц С Н Ы
А Т О У Р Ы Х Т Ә
Д А Ж Ь А Қ Ә А

А к ә а

2022 ш.

ББК 63.3 (5 Абх.)

М. 30

**И.Р. МАРЫХЭБА. АПСНЫ АТОУРЫХТӘ ДАҚЫАҚӘА. Ақәа, 2022.
- 72 дақьа.**

**И.Р. МАРЫХУБА. СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ АБХАЗИИ. Ақуа (Сухум),
2022. - 72 с.**

Ацарауааы-атоурьхтцаааы **Игор Ражден-ица Марыхэба** ишәкәы ҕыц азкыуп Ацсны атоурьхтә дақьақәа; апсуа бызшәеи, Ацсуареи реикәырхашьас икақәоу, урт рәиашьас, еихақашьас ирымақәоу амәақәа; ашәкәы автор иажәахә ағы, иқәгыларақәа рғы ишьтихыз, дызлацәажәақәаз азцаарақәа рхырхартақәа.

Арт азцаарақәа ирылацәажәан Ацсны Аҳынтқаррағы ақалақькәа – Гагреи (Гакыреи), Гәдоутеи рканы, апсуа аинтеллигенция рхатарнақцәа реицаларақәа раан. Ақалақь-«Афырхатцә» Гәдоутә изырган, ахцәажәарагы мәацган Игор Марыхэба ишәкәы «**Ацсны: 1967, 1978 шықәсқәа рзы**» зыхьзыу, атоурьхтә шәкәы ду – амонография. Ари ашәкәы ағырак еиднакылоггы: убра икацаз ажәахә-хадақәа әба, ақәгыларақәа-ахцәажәарақәа, нас - иара ашәкәы автор аихшьаалатә иқәгылара-неитцых, иртәз азцарақәа ртакқәагы налацаны, роуп.

Ашәкәы иагәылоуп, Игор Марыхэба ақалақь Гагра иқәгылара иазкыу астатиа: «**Ацсуа бызшәа еикәзырхо атаацәеи аҳынтқарреи роуп**», - зыхьзу. Арака икоуп, урыс бызшәала иааыу статиа хәычыкгы. Уи азкыуп, иахә «Ацсны Жәлар Реизара – Апарламент» ахь иалырхуо, «адепутат дзеипшразар ақәуи?!» хәа, автор иртәз атақ.

Ашәкәы еикәыршәоуп апштәы змоу апаратқәа рыла.

АЦХЪАЖӘА

Абри сышәкәы ҫыц азкыуп Ацсны атоурыхтә дакьякәа; ацсуа бызшәеи, Ацсуареи Ацсны реикәырхашьас икакәоу, урт рҫеиашьас, еихахашьас ирымакәоу амҫакәа; сажәахә аҫы, сыкәгыларакәа рҫеи ишьтысхыз, сызлацәажәакәаз азтцаракәа рхырхартакәа.

Арт азтцаракәа ирылацәажәан Ацсны Ахәынтқарраҫы ақалакькәа – Гагреи (Гакыреи), Гәдоутеи рканы, ацсуа аинтеллигенция рхатарнакцәа реипаларакәа раан.

Ақалакь-«Афырхатца» Гәдоута изырган, ахцәажәарагы мҫацган сышәкәы ду – смонография - «**Ацсны: 1967, 1978 шыкәскәа рзы**» зыхьзыу. Апхьяф иукуы ашәкәы аҫырак еиднакылогы: убра икатцаз ажәахә-хадакәа ҫба, ақәгыларакәа-ахцәажәаракәеи, нас - иара ашәкәы автор – схатә, икастцаз аихшьаалатә сыкәгылара-неитцых, исыртакәоз азтцаракәа ирызкны икастцаз - ртаккәагы налатцаны, роуп.

Уи Гәдоутатәи аицылара мҫацысит Сергеи Платон-ипа Дбар ихьыз зхыу Гәдоутатәи атоурыхтә музеи ахыбраҫы, 2022 шыкәсазы, май 5 аены. Ас еицш иказ аикәшәара еиҫылкааит, иагымҫацылгеит Гәдоутатәи амузеи анапхгаҫы (адиректор) **Гәыгәыца Шьаликәа-ипцә Цьыкырцәа**.

Гәдоутатәи ари аилацәажәара еизнагеит уаа 60-ҫык иреитцзамкәан: «Ацсны атоурых» иазҫлымҫау, бзиа избо, иахзызаауу – Гәдоутатәи араион анапхгара ахатарнак **Валери Аҫзба**, атцара акәша аихабы **Адамыр Харазиа**, Гәдоутатәи ақалакьтә абжьаратәи ашколкәа рнапхгаҫцәа, атоурых аматәар рызто артцаҫцәа ухәа, Нестор Лакоба ихьз зхыу Гәдоутатәи абжьаратәи ашкол адиректор **Валикәа Таниа** рацхьа днаргыланы. Реаладырхәт: еицырдыруу акомпозитор **Зураб Малиа**, аибашьҫы, «Агәымшәаразы амедалыи», «Леон иордени» занашьоу **Анзор Баз-ипа Бигәаа**, Калдахәарантәи иааз сахәшьа - **Емма Ражден-ипцә Мархолиапцә-Амцар**. Активла далахәын, уа еизаз рпат-

ретқәагы тыхыит, Ацсны Ахэынтқарраҕы аттаарадыррақәа Ракадемия алахэыла иаша (академик), атехникатә аттаарадыррақәа рдоктор, Ацсны Ахэынтқарраҕы аттаарадыррақәа реапсазтэыз аусуаҕы, Ақәатәи афизика-техникатә институт адиректор хада **Марқолиа (Марқәан) Анато́л Иван-ица (Смел-ица)**.

Сышәкәы-смонография - «Ацсны: 1967, 1978 шықәсқәа рзы» зыхьзу иазкны, ажәахәқәа кәртцыит **Дифа Габниацха, Фари́д Кобахьиа**, иахцәажәеит – **Валери Ао́зба, Анато́л Бганба, Алықьсандыр Чамагәуа, Рудольф Алшәындыба, Азарет Аиба, Заур Малиа, Гәыгәыца Цыкы́рцха**. «Итабуп!» хәа рахәо, сықәгыларала аицылара хсыркәкәшеит, исыртақаз азтәарақәа ртаққәагы кәстцыит, изыхцәажәаз ашәкәы зыҕоҕыз – автор...

Гәдоутәи аицылара тнахыит атыцантәи ателехәацшра – «Гәдоутә – ТВ». Ара имҕаацысыз ақәгыларатә ажәахәқәа-абыжьқәа аницеит, ателехәацшра «Абаза» ателекорреспондент **Абзаг Игор-ица Марыхэба**. Уи икаитцаз абжьы-антца акнытә, сара ақбаад ахь ииаганы, акыпцхь иазсырхәеит... Истатиа духеит: уажәы ишәкәы жыцәхеит...

Уи, «Гәдоутәи аицылара» ахьзтәны, аелектронтә пошьтала, ацсуа кыпцхь иазысшьтит. Иркәәҕзаны акәзагы, ацштәы змаз апартетқәа агәыларгыланы, истатианы икыпцхьын агазет «**Независимаиа Республика**» акны, 2022 шықәсазы итытцқәаз №№ 16, 17, 18 рканы...

Ихәатәуп, даараза ацтәа ахылымҕеиаакәан, зынза акыпцхь аирбарц шитахымыз, агазет «**Ацсны**» аредактор хада инапынтцақәа назыгзоз **Борис Қа́цьяиа**: «устатиа сгәапхеит, аха исыкыпцхьом!» хәа сазхәаз... Уи «диҕепшыр» итахеит ажурнал «Алашара» аредактор хада **Анато́ли Лагәлаа** («Толик Лагвилава»), 2021 шықәсазы «афырхатцара» аазырцшыз: 75-шықәса схьтцра иахьзныҕоҕланы, изынасышьтыз слафтә жәабжьқәа зымкыпцхьыз, зынза!.. Абарт реипцш икақәоу ацсуаа, излымгаша, ирылаены икоу «азҕа чмазыҕора» хьзыс иамоу, уи - ацсуа жәлар ракзааразы шака ицырхага дуззоу (!), ухәа ртәы иазкны, Ақәа, 2017 шықәсазы ичыдоу шәкәык сьдмырыҕоҕыр рымузат – изыҕоҕит! Иахьзуп – «**Против фальсификации вопросов истории Абхазии**» хәа. Аха, уи ашәкәгы, урт, «цбоукы» хәа сызҕеу – ннамкылазит!.. Уажәгы изҕеыц иаҕеуп – изақәытцзом!.. Нас, акык-ҕык ашьтахь, абри сыстатиа, «Гәдоутәи аицалара»

зыхьзу акәзар, ихырффа-ркъағзаны, иеаастаха, агазет «Апсны» ианылеит № 43, 2022 шықәсазы, ииуль 27 аены итытдыз акны...

Абра, Гәдоутатәи хәипыларәғи, избахә цәырцит **Чырзмаа Рафаель (Рафик) Мурат-ица**. Уи, аены изыргаз, изхьцәажәаз сышәкәы-смонография акнгы избахә схәоит, 1967 шықәсазы, Апсны, ақалақь Акәа иқалаз ауаажәларра-политикатә хтыскәа ирылахәыз иакәны... Иркәағзаны акәзаргы, Апсны апатриот дуззақәа - аби аңеи Чырзмаа зустацәаз апхьаф иусырдырырц стахыуп ари «Сацхьажәағи»...

Чырзмаа Рафаель Мурат-ица, диит 1933 шықәсазы, ақалақь Батым. Иаб – **Чырзмаа Мурат Чауш-ица**, Апснынтә ихтцәаз, Тьркәтәылантәи апсуа «мхәцьырқәа» дырхылтшьтран, диит ақыта Қахабер, ақалақь Батым иатцанакуаз акны. Нестор Лакоба Батым иеахьитцәахоз иара ифны ағакәын. 1914 шықәсазы даауоит Апсныка, анхара далогоит Абғархықә ақытан. Арака, Нестор Лакоба Бзыцтан еиғкааз «Къараз» далалоит, ақыртүа меншевикцәа Апсны иалызцаз «Къараз» ар дрылан. Сталини Бериеи Апсны имфацьыргоз атакрақәа раан, уамеикәатцәа ихаргеит, аха, 1956 шықәсазы, ицсы еиқәханы, абахта дтытцоит, Апсны азы - дышпатриот дуззаз даанхоит... Мурат ица – Рафаельгы, Апсны азы дпатриот думхар - залшазомызт!.. Зны иара, атцара ду итцеит: далгахьан Плеханов ихьз зхыз Москватәи ахәынтқарратә университет, еиуеицшым ахәхәхәтрәтә усбртақәа рғи аус иухьан, иалукаашаз напхгафы қазан. 1977 шықәсазы, Рафаель нхара диасуоит Апсныка, пхәысс дааигоит апсуа тыпцхә ссир - **Ацьцхә Антонина Манча-ицхә**, ирхылтцоит фыцья атыпцхәцәа – Альбина, Есланда, фыцья арпарца – Беслан, Роланд. Рафаель Чырзмаа, 64-шықәса дшыртагылаз, 1997 шықәсазы, ицстазаара далтцоит, анышә дамадоуп ақалақь Гәдоута...¹ Апрель мза 1969 шықәсазы, сара скан Батым, сасра ситаит Мурат Чырзмаа. Уа ифнәтағи хәикәшәара, хәицәажәара ртәи салацәажәоит сышәкәкәа рыуак ағи...²

Иара убас, абри ашәкәы иагәылоуп, ақалақь Гагра сықәгылара иазкыу астатиа: **«Апсуа бызшәа еиқәзырхо атаацәеи ахәынтқарреи роуп»**, - зыхьзу. Арака икоуп урыс бызшәала

¹ Уахә. **Гә.Шь. Цыкырцхә** лыстатиа – «Ихьцша гәғәан». Агазет «Амп еып» № 63, 2022 шықәсазы, апрель мза 27 аены итытдыз, ад. 3 акны.

² Уахә. **И.Р. Марыхәба**. Апсуаа рхьыршәыгәкәа. Золотые слитки абхазов. Акәа, 2021 ш., ад. 146-151.

статиа хәычыкгы. Уи азкыуп, иахья «Апсны Жәлар Рейзара – Апарламент» ахь иалырхуа, «адепутат дзеидшразар акәуи?!» хәа, исыртаз азтаара атак иазкны изыффыз.

Ашәкәы еикәыршәоуп ацштәы змоу апатреткәа рыла.

Ашәкәы иффуп, макъана Апсны еикәханы икоу, ижәытәзатәины – «ишьагытыз» - ацсуа бызшәа Бзыцтәи адиалект, Аацытәи ацәажәашья ачыдарала – схаҭа с-Аацытәуп аҕнытә. 2021 шыкәсазы, Апсуаттааратә институт иҭнажбит Алина Ачпҭаи, Фатима Лакырцҭаи рышәкәы – **«Тыркәтәыла икоу абзыцкәа рхәамтакәа»** зыхьзу, уатәи абзыцкәа «злацәажәоз ацсуа бызшәа «амахәтакәа» иреиуыз ацәажәашьякәа», «рцәажәашья ачыдаракәа аазырцшо абызшәатә, адиалекттә нацмтакәа» зныу...³

А в т о р

³ Уахә. **А.О. Ачпҭа, Ф.А. Лакырцҭа.** Тыркәтәыла икоу абзыцкәа рхәамтакәа. Акәа, 2021 ш., ад. 6, 7, 8, 13.

АПСНЫ АҶОУРЫХТӘ ДАКЪАҚӘА

1. Гәдоутатәи аицылары

2022 шықәсазы, май 5 аены, Апсны Аҳәынҭқарра, ақалақь «Афырхатца» - Гәдоутә, Сергей Платон-ица Дбар ихьыз зхьу Гәдоутатәи аҶоурыхтә музеи ахьбраҕы, имџапысит атцарауаџы-аҶоурыхтцааџы **Игор Ражден-ица Марыхәба** ишәкәы «**Апсны: 1967, 1978 шықәсқәа рзы**» зыхьзу азыргара, ахцәажәара. Ари аицылары еиҕылкааит, иагьымџапылгеит Гәдоутатәи амузеи анапхгаџы (адиректор) **Гәыгәыца Шьаликәа-ицха Цыкырпца**.

Гәдоутатәи ари аицылары еизнагеит уаа 60-џык иреитцамкәан: «Апсны аҶоурых» иазҕлымхәу, бзиа избо, иахзызауо – Гәдоутатәи араион анапхгара ахатарнак **Валери Аџба**, атцара ақәша аиҳабы **Адамыр Харазиа**, Гәдоутатәи ақалақьтә абжьаратәи ашколқәа рнапхгаџцәа, аҶоурых амаҕәар рызто арцаџцәа ухәа, Нестор Лакоба ихьз зхьу Гәдоутатәи абжьаратәи ашкол адиректор **Валикәа Таниа** рапхьа днаргыланы. Реаладырхәт: еицырдыруа акомпозитор **Зураб Малиа**, аибашьџы, «Агәымшәаразы амедальи», «Леон иордени» занашьџоу **Анзор Баз-ица Бигәаа**, Калдахәарантәи иааз сахәшьа - **Емма Ражден-ицха Мархолиапца-Амцар**. Активла далахәын, уа еизаз рпатретқәагьы тыхьит, Апсны Аҳәынҭқарраҕы атцараадыррақәа Ракадемиа алахәыла иаша (академик), атехникатә атцараадыррақәа рдоқтор, Апсны Аҳәынҭқарраҕы атцараадыррақәа реапсазтәыз аусуаџы, Ақәатәи афизика-техникатә институт адиректор хада **Марколиа (Марқәан) Анатол Иван-ица (Смел-ица)**. Аицылары тнахьит Гәдоутатәи араионтә телехәапшра «ТВ «Гәдоутә», ақәгыларатә ажәахәқәа-абыжьқәа анитцеит, ателехәапшра «Абаза» ателекорреспондент **Абзагә Игор-ица Марыхәба...**

Атцарауаџы-аҶоурыхтцааџы Игор Марыхәба ишәкәы «**Апсны: 1967, 1978 шықәсқәа рзы**» зыхьзу иазкны ажәахәқәа картцыит **Дифа Габниацха**, **Фарид Кобахьиа**, иахцәажәеит – **Валери Аџба**, **Анатол Бганба**, **Алықсандыр Чамагәуа**, **Рудольф**

Алшэындба, Азарет Аиба, Заур Малиа, Гэыгэыца Цыкырцха. «Итабуп!» хэа рахэо, айпылара икэгыларала ихиркэшеит, изыхцэажээз ашэкэы зыффыз – Игор Марыхэба...

Гэыгэыца Цыкырцха:... Хара иахыа хнапафы иахиркыит, Ацсны еицырдыруо атоурыхтцаафы, апсуа милаттэ кэцара, дшы-цэоу дааурцшыргыы, иалахэыз хыызхэала иуазхэо, урт знысыз амфа ибзиааны издыруо Игор Марыхэба иусумтакэа...

Сара сазаатгылар сҥахыуп, 1967-тәи ашықәс аан, абра Гәдоуҥа, еихаразак, зеггы иҥалыҥҥо иҥалаз, «Рафаель Чырзмаа иқәгылара, ииҥәаз!» хәа. Аха, иалкааны ииҥәаз хәа аҥәара иаҥцәуадеиҥын...

Убас еиҥш иҥалыит аамҥа: абри Рафаель Чырзмаа изкыз, хмузеи азы аматериалқәа аидкылара, реизгара ханалага, хнаагыит хара Нестор Лакоба иҥы. Мурат Чырзмаа хәа, ибзиазаны Нестор Лакоба дыздыруоз, Батым Нестор Лакоба дцәахны дахьрымаз, нас, иара иҥхәыс – Сариа, уа дыҥшааны, рынасыҥқәа ахьеилартцаз, атыҥ ахь. Мурат имоҥацәа, Аиҥәысба Иван иоума, Чырзмаа Беслан иоума, абарт Аҥсныҥа ианхынхәы, асоветтә аамҥазы, 1978-тәи, 1979-тәи ашықәсқәа раан, Аҥснытәи аҥынҥқарратә университет аҥы атцара рҥон...

Хара абыржәы иҥауз, хазхцәажәо Игор Марыхәба ишәкәы аҥы ианыуп... Хара хиацәажәон Аҥалҥба Леосик... Убасқан, 1967 шықәсазы, Аҥәа, афилармонияҥы, мҥабжык инарзынаҥшо,

апсуаа тэаны иазцшын абри аизара. Ахымш рышьтахь, убра дыкэгылеит **Чырзмаа Рафаель Мураг-ица**. Ианпса, Апснытэи, Кэланырхэатэи д-Хэонзиа-тыпцхан, Ашькэа лыхьзын. Убри дахьауоз, длыцны дааит Рафаельгы. Батым данысны, даан, - дыкэгылеит Акэатэи афилормониафы.. Абрака, абри Марыхэба ишэкэафы, Чырзмаа иажэакэа, абрака икэгылара антцаамта аницеит. Убас, ихэеит... 1967 шыкэсазы Рафаель Чырзмаа ихэаз: *«Шэара, апсуаа!.. Сара, атэымцъара икоу апсуаа сырхылишьтроуп! Ихэхьыз – шэыхьыр алиоит! Абцъар шьтыхтэзар, ишьтыхтэуп! Аңсны ақыртқэа шэхайдаанза! Мамзар, даеакала иаузом ари аус!»* - хэа. Игор Марыхэба ишэкэафы, урысшэала ишизанытцэкью, абас ауп: *«... Свободу и Независимость вам никто на блюде не преподнесёт, и, если понадобится, за них надо пролить и кровь...»*, - хэа. Рафик усқан апсышэала дцэажэон, уи арт иажэакэа абас икалоит: *«Аңсуаа шэытсадгыл - Аңсны азы шэықэңароуп! Ахақэитра, Ахьышымра – ус имарианы азэгыи ишэитқараны дыказам! Иатқаххозар – ашьагыи катэатэуп!..»*...

Уи ашьтахь, абарт иажэакэа рзы, хэы-шыкэса дтакын Қарт, абри Чырзмаа Рафаель!.. Иара дгьежьны даан, Апсны анхара далагыит, абра «Бамбора» хэа иахьашьтоу, агэафы дынхон. Уажэааигэа, иара ица – Беслан, ачымазара иахкьаны ицстазаара далтдыит...⁴

Исхэаз зхысхэаауо: абра хэта-хэтала, шыафа-шыафала, зегыи ирхэаз еизганы, «ахтэы шэандыкэыр» еипшу, ашэкэы хэзеи-кэиршэит Игор Марыхэба...

«Итабуп, идуззаны!» хэа иахэо, ишэасхэар стахыуп, иара ишэкэы ззыкыз. Актэи адакьяфы, автор абрака абас иатцаиофит. Сышэзапхьар стахыуп: «Апсуа жэлар р-Цьынцътэылатэи еибашьрафы иргаз Аиааиреи, Ахьыпшымреи 25-шыкэса ахыттреи, иара убас - Апсны Ахэынтқарра Ахақэитреи, Ахьыпшымреи Урыстэылатэи Афедерация иазханатцеижьтеи 10-шыкэса ахыттреи ирызкыуп» - хэа.

«Итабуп, идуззаны!» хэа иахэо, сышэзапхьар стахыуп, Игор Марыхэба ишэкэы тытцны ианыкала, академик **Темыр Али-ица Ачыгэба** иофыз, ихэаз абри ашэкэы азы: «Игор Ражден-ица! Ашэкэы бзиа уыофит. Дарбан тцарауафызаалакь – ари ушэкэы

⁴ Чырзмаа Рафаель Мураг-ица, (1933-1997 ш.ш.). – И.М.

давсны дызцазом. Сгәаанагаратә рецензиакгыы азызыѳѳырц стахыуп» хәа. Аха, абри ачымазара аґкы иґаз иахґяны, Темыр Али-иґа иґстазаара далтцит...

Абра, ари автор, изысхәар истахыу: ишәкәкәа итыґцо, еиґарак, аґырак, аґсуа милаттә кәґара ауґ изызкыу. Убас – ишәкәкәа зегы! Иснаґ инапы аґаѳоны, хмузеи ахыбраґы иахзаанижыыз зегы рыла, хәґхәаѳәа – драґхәаґылаѳуп. Убри аґнытә, шәхәґа ашәкәы аанышәкылар – ижәбоит...

Сшәыхәоит, шәыхәоит! Игор Раґден-иґа, шәахзааирыґ абрахь, ишәзырхѳоу аишәа чыдахь, аґәажәарта-акафедрахь шәазааиґәаны шәтәарц! (Игор Раґден-иґа Марыхәба днеины, изалхыз атыґ аґы дтәоит. Дипхьоит, днеины диватәарц, иѳыза, ашґол иґґаз, иахьа «Аґсны Афырхәґа» – **Рудольф Грышья-иґа Алшәындба**. Рыѳәыаґы шеидтәалаз, аиґалара зегы мѳаґысит)...

Ғыґыґа Цыкырґа: ... Ажәа лымоуп, ашәкәы иаххәаны ажәахә кәзґо, **Дифа Назырбеи-иґґа Габниа**.

Дифа Габниаґа, (Аґсны-тәи ахәынґґарратә универси-тет аґны, аґсуа литература ака-федра арґаѳы еиґабы, Цыр-хәатәи абжәаратәи ашґол ади-реґґор):

...Аґґарауаѳы-аґоурыхґґааѳы Игор Раґден-иґа Марыхәба иусумґа хәтәра «Аґсны: 1967, 1978 шықәсқәа рзы» зыхьзу

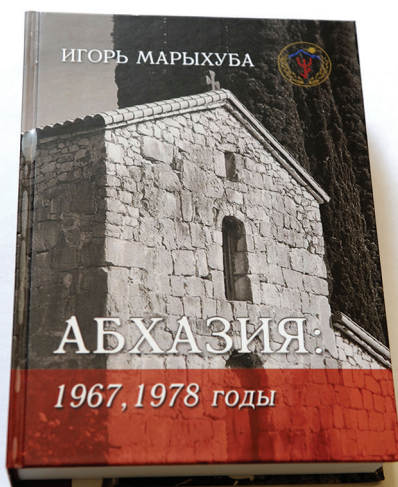
аҕны, игэылыршэаны иаарцшуп апсуа жэлэр рмилаҭ-хақәитратә кәпара иатцагылаз апсуа патриотцәа иашақәа русура алтцшәақәа, усқантәи аамтазы иаадырцшыз агәымшәара, агәағра... Ичыданы иазгәататәуп: автор ишәкәаҕы дызхцәажәо зегы хатала дызлахәыз, лабәба иибақәаз ахтысқәа шракәу...

Уагәыланахалоит, урт ашықәсқәа рацхьақәагы, Апсны асоветтә аамтазы икалақәаз, иахнагақәаз ахтысқәагы. Уи: Сталин данцсы, Бериа дантарк, даныршь аамышьтахь, Асоветтә хәинтқарраҕы напхгаҕыс Хрушьов даннанага аамта ауп; Сталин «ихатаратә культ» ирхылҕи ааз ацәгьарақәа акыр шапикәкәаазгы, зегь аоуп – атыхәтәанынза изанмгзеит. Избанзар, дара – Хьрушьви аус ицызуози – рхатақәагы ирхарақәаз рацән...

Арака иахгәалымшәар аузом: ақыртуа царауаа ракәзар, амц шәкәкәа ртыжьра иаакәымтцзакәан ишаҕыз, Апсни, апсуа жәлари ртоурых еицакны, «апсуаа иақыртуа хылтцшьтроуп» хәа, урт рышәкәкәа иахьабалак ишарныртцоз!.. Ас еипш икақәаз ацәгьарақәа, - апсуаа рхатарнакцәа раҕагыларатә усқәа шырхылҕи аауоз!.. Агәағра дузза аарцшны, 1953 шықәсазы, Аслан Отырба Қарт икәгылара! Ашьтахь, 1957 шықәсазы, Архип Лабахәуеи Иван Тарбеи ухәа, убас – апсуаа рацәаҕны, Москвака, ЦК КПСС ахь ашшыпхьыз зныз ашәкәкәа шырысәуоз... Қарттәыла ахадара акәзар, ас еипш иказ апсуаа гәыбған рыртон акәымзар, дара ақыртқәа Апсны азы изҕыц иаҕын! Уи моу, апсуа тыц хьызқәа – ақыртуа хьызқәа рыхьзцара амехак дыртбааит!..

Ғазхцәажәо, Игор Марыхәба имонография - **«Апсны: 1967, 1978 шықәсқәа рзы»** зыхьзу, еихшоуп **пшь-хык рыла.**

Актәи ахы аҕны, чыдала иазаатгылоуп 1967 шықәсазы Апсны икалаз ахтысқәа, уи иапхьанеиуоз аҕагылазаашьақәеи. Уи иабзоураны хара еилахқаауоит аҕоурыхтә иаша маҕымкәа... Урт ала-

гыит, уи ашықәсан, март мзасы Гагра араион иқатқаз аполитикатә акция ала. Уахык ала арақа, азиасқәа Бзыпи Цсоуи рыбжьара, ақыртуа ыырақәа зегы ашәыга қапшь рыхьшыын, итцәаған! Ас агәағъреи, агәымшәареи аадырцшит: иара ари ашәкәы автор ихаҫа – Игор Марыхәба, иҫызцәа - Закан Агрба, Закан Абҫаҫбаа, Шурик Цкәиа, Борис Къахьбириҫа, Виктор Аиба, Вова Ҳагәышь...

Ари иахылҫеиааит Закан Абҫаҫбааи Шурик Цкәиеи ртакра. Нас, урт роужьтразы, ажәлар ртцысра, хыпхьазара рацәала апсуаа Ақәа, афилармонияҫы реизара... Еизаз ажәлар дыршәоит хәа иалагеит, аха, еимппомызт! Азы рылахцтап хәагы зны ирызбын, аха, ирзымгәағьит!.. 1967-тәи ашықәс азы, апрель мзасы Ацсны имҫаҫысыз, апсуа жәлар рмилаҫ-хақәитратә қәпара анапхгара азылуит **Тамара Платон-ипҫа Шьяқрылцҫа**. Иаххәар алшоит, аихабыра рыкны иқаз роума, амилаҫ-хақәитратә қәпара иалахәыз роума, ирзымгәағьыз лгәағьит апсуа цхәызба-гәымшәа Тамара Шьяқрылцҫа! Адырҫагыых, ҫыцла итцысыз амилаҫ-хақәитратә қәпара дацхьагылеит, Абирақ еипш! Апсуагы баша имхәазаап: ахәычы даниныхәоз – «апхәыс лыгәағьра - агәы угәхааит!» хәа...

Зызбахә хамоу, 1967-тәи ашықәс азтәи, апсуаа Ақәа реизара аан ауп, Ацсны аихабыра рнаҫс, ицәажәақәаз ишреиуыз: Аҫан-даратәи аоратор Қъаамын Мхонцьеи, апсуа патриот ду Рафик Чырзмааи. Атцхәтәантәи, иқәгылараҫы, урысшәала ихәит: **«Свободу и Независимость вам никто на блюде не преподнесёт, и, если понадобится, за них надо пролить и кровь...!»**, - хәа...

Анаҫсан, Игор Марыхәба инартцауланы дазаатгылоит Шьялуа Инал-ипҫа имонография **«Апсуаа ретно-культуратә ҫоурых азҫарақәа»** (Ақәа, 1976 ш.) зыхьзу, иантыҫт иқаз аполитикатә еилахәарақәа, ақыртуа чынуаа уи ишаҫагылаз, изыцәшәаз ухәа...

Иара убас, дахцәажәоит, 1977 шықәсазы, Леонид Брежнев ихаан, Асоветтә хәынҫарра ду – СССР аҫы Аконституция ҫыц адкылар ашапшьаргаз, ишрыдыркылаз, апсуаа пытҫыкгыи уи ахцәажәара ишалахәыз. Ус изакәанын: СССР еиднакылоз 14 аидгылатә ареспубликақәа – ирыдыркылар акәын СССР Аконституция ҫыц иакәшәашаз – доусы рконститциакәагы - Қарттәылазы, Ермантәылазы, Азербайҫантәылазы, Украиназы, Белорусиазы, Латвиазы, Литвазы, Естонитәылазы, зхәаз еипш... 1978 шықәса азы акәын, арт еидгылоу ареспубликақәа, нас - автономтә республикақәагы, рхатәи Конституциакәагы ры-дыркылараны ианықаз...

Автор ихэоит, убри ишахылҕаааз, «130»-оык ацсуаа рнапы зтацооыз «Ацсуа шөйкөгы»... Ацсуа тарауаа, ауаажеларратө усзуоцоа – «ауаа цқақаа», «аҕеиоцоа», ари ашөкөы рнапы зтацооыз, ишьтын Москвака, ЦК КПСС Ахада, СССР Иреихазоу Асовет Апрезидиум Ахантөаоы **Леонид Брежнев** иахь, иара убас – РСФСР Апрезидиум Ахантөаоы **Михаил Иаснов** иахь. Уака, ихадазаны иарбан, ацсуа жөлар закөтөы цыамыҕаецөҕязоу ирхырҕахьоу - Қарттөыла аганахь ала, иахьатөи рҕагылазаашьа баацса атөы, Ацсны Қарттөыла иалгамзар ада – уаха цсыхөа шыкам ухөа, «хырцашьа амамкөан избатөыз» «азтарақаа» жөпакы...

Игор Ражден-ица еилкка иахирдыруоит: 130-оык знапы аццооу, «Ацсуа шөкөы» аоофраан иказ ауадеиоорақөа, уи иахатцгылаз, зцабаа аду ухөа, ирацоаны. Арака автор иаартны, имзакөа ихэоит игөынамзарақөа. Избанзар, иахьа ицөырцит атенденция ҕыц, «Ацсуа шөкөы» зус алугьы, иаламгы – иахьынхало иалагыит! Ирҕаххөит, пыцоык уажөы – «ахьыза дара рышка инахарц»!.. Автор игөынамзара аарпшо, ииашаны ихэоит: **«Опубликованные мной «Абхазские письма» оказались документальными национальными свидетельствами абхазского народа советской эпохи»** - хөа. Ииашахатаны, Игор Марыхэба ибзоураны, иахьа хара хнапаҕы иахкыуп хөы змазам адокументкөа...

Иазгөататөуп, «Ацсуа шөкөы» «130-оык знапы аццооу» хөа зыхьзхаз, авторцөас ишамоу Игор Марыхэба, Артур Аншба, Роман Чанба, Олег Дамения. Ихөатөуп, ажөлар ашөартара иантагыло аамтазы, азөы ибжьы мацара шазхо, ажөлар ршьапы ақөргыларазы...1977 шықөсазы, «Ацсуа шөкөы», «130-оык знапы аццооу», Ацсны ацоурых акны хра злоу атыц аннакылоит. Хнапы иакыу ашөкөаҕы автор, уи «Ацсуа шөкөы» знапы ацказыооыз зөҕы - рыжөлақөеи рыхьзқөеи - еиқөицхьазоит. Иазгөастар сҕахьуп, урт рахьтө ишмачыоым Цьырхөа ақыта иалцыз рканытөҕы - Тач Гьцба, Едуард Бебиа, Аслан Гьцба ухөа.

Ари «Ацсуа шөкөы» Москвака ишьтын декабр мзы, 1977 шықөсазы. Аха, москвөа уашьтахьтөы Қартка иаарышьтит: «убра ашөкөы ианыу – урт икашөцаз аилагарақөа, шөхала ишөыриаша!» хөа. Қартөа апартия Ацснөтөи аобком ирыднатөит, - ашшыцхьыз зыооызи, уи ашөкөы знапы ацказыооызи, «ишақөнагоу» ирызныкөарц! Уи иаанагоз – «иҕөҕөазаны иахьархөтөуп!» хөа

акөын!.. «Аиаша» еилкааны ашьақөыргылара иашьтамлакөан, «Апсуа шөкөы» знапы атказыффыз рызегьы – «ажөлар рагацөа», «амилат еичырчафцөа» ухөа рыла икақөаз ажөақөа рыла, «аөааста-хьызқөа» рыртыит, русурақөа ирымырхьит, апартия иалырцеит...

Ас еипш апсуаа рцеицөа иахьрызныкөаз азы, ажөлар еиц-өакны, иаөагылеит! Ишнеиуоз, убраанза азгөамтпрахь иазкыл-сит: анаплакқөа русура иакөырхьит, атранспорт аанкылахеит!.. Изныкымкөа Москвантө акомиссияқөа ааит, аха ажөлар рхөа-төы иахымцеит: рычкөынцөа ирхьиртаз «ахьыз-баапсқөа» рхьир-хаанза, рматсурақөа рыкны ишьақөдыргылаанза! Ус – иагьы-калеит!.. Аха, уи иаанагазом, Апсны афнутцка иаарласны атагы-лазаашьа тышөынтөалеит хөа... Август мза 1980 шықөсазы, Қарттөи абахта-чыдаөы итакын Леова Гьцбеи Мирон Тьыркьбеи, Бзыцтөи ацхаөы, Ритцатөи амөаду уахьынбжьало, «Кьаразаа» рыхьз зныз ахахө, акьиртқөа икөыргар рымузт азы!..

Хазхцөажөо ашөкөы, «**афбатөи ахы**» акны ауп арт зегьы автор дахьрыхцөажөо. Иазаатгылоуп, 1978 шықөсазы, Игор Ражден-ипа ихата дызлахөыз, Лыхнаштөи, Цақөашьы - апсуа жөларзегьтөи реизара дуззақөа рөы икөгыларақөа, мамзаргьы, урт икөгыларақөа рцакы, рхьыкөкы закөыз раарпшра. Арака иазаатгылоуп, Апсны Аконституция өыц адкылараан, Қарттөыла аихабыра-анпхгара рхымөапгашьақөа. Иказ аиашамрақөа ирөагылаз - апсуа патриотцөа иашақөа «ишрышьташөарацоз» ухөа, ирацөаны – ускан ишьтыхқөаз, излацөажөақөоз - рыз-цаарақөа...

Апснөтөыла уи ашықөсан ихаданы имөафьысызгьы: апсуаа изыпшьаргаз, ирыдыркылараны иказ р-Конституция өыц акны, аитакра, «алагала-чыда» картцарц – рыөөышөарақөа роуп. Ускан, уи ашықөсан, даөа аамтаньк еипшымкөан, «итцарзаны», Апсны, апсуа жөлар рзы - итцара хаданы икөгылан: «**Апсны - Қарттөыла алтра, алгара**»! Уи, аныпшыр акөын, ирыдыркылараны иказ «Апсны Аконституцияөгьы». Ари Аконституция «апроект» ала-цөажөара аан, апсуа интеллигенция – апатриот иашақөа, тыхөаө-цөара змамкөаны, ибаапсзаны - Қарттөылеи Апснөтөылеи реизьиказаашьақөа азгөатаны, ажөалагала картцит: еидгылоу ареспубликақөа «ирымоу азин» - «иртаххар – СССР алтра» еипш, Апсны автономтө республикагьы иамазарц азин – «излоу, еидгылоу ареспублика иалтцны, даөа республикак ахь аиасра,

алалара». Абри «ажәалагала» Москвантәи акомиссия аанагыит. Җтәицәа ирхәит, «Җарттәыла хәхынхаланы – иара ахыцо, хәго акәымкәан», иатаххозар, Җарттәыла «алттра азин хәзто» ада, ацсуаа уаха цсыхәа шрымам!.. Москваа, «убри ада», егырт ацсуаа рыгәтыхақәа ишырдгылоз, рхәит акароуп...

Уи акәхеит: ииун мза, 1978 шықәсазы, Ақәа аштаҫы, ақыртқәа зықәыла еизцаны, ацсуа транспортантқәа дыркны, ацсуа ашәақәа ашта иахыфәуо, ацсуаа аламырхәзакәан, «ражәалагала» хәаас икзамкәан, Ацсны Аконституция ҫыц радыркылыит!.. Ас еипш ацсуаа р-Конституция адкыларәан, еилкка иаапшит, Җарттәыла «агәы иштәм» Ацсны азы иамоу – аколониалтә политика – ацәхәатра, Ацсни, ацсуааи – рақыртүатәра!..

Аха, арака, Игор Марыхәба ишәкәаҫы дазаатгылоит, «130-ык» рнапы зтәфәу «Ацсуа шәкәы» «иқанатқаз» алтшәа бзиақәагәы. Ацсны 1978 шықәсазы иқалаз ахтысқәа ирыбзоураны, ЦК КПСС, СССР Аминистрцәа р-Совет ирыдыркылыит – «Ацсны азы ичыдоу Ақәцдара», асоциал-экономикатә ҫиара иазкыу апрограма. Уи иабзоураны, ихәдоу, ацсуаа рсоциал-культуратә тагылазаашәа ианыпшо иқалақәаз иреиуоуп – Ацсуа телехәапшра, Ацснытәи ахәынтқарратә ауниверситет, ҫы-журнал ҫыцқәак – «Ацсны ақазара», «Ашколи ацстазаарей» - тыцую рықалара, ухәа...

Зызбахә хәмоу ахтысқәа зегәы - еилкка, аофициалтә докуменқәа рыла ишыақәыргылыны ауп, хәзхцәажәо Игор Марыхәба имонографияҫы ишахдылуо, хәшрыпхәо...

«Ахцатәи ахы» азкыуп Ацсны атоурых иаша ашыақәыргыларазы, Игор Марыхәба, еиуеипшым аамтақәа рзы, имфәцигахәыз атцаратә усурақәа. Иаххәап, Ацсуатцара – акәшәмыкәшә избтәу азтцарақәа, иара убас – «Ацсуа ахра» ашыақәгылашәа, Ацсны антикастәи аамтазы, Ацсны ақьырсианра алатәашыақәа, Ацсны абжьаратәи ашәышықәсақәа раан, «ацсуа ҫыра» ацсуаа рымазаара, аетимология, аономастика ишьтырхқәо азтцарақәа жәпакы, ухәа.

«Апшбатәи ахы ақны хәзхцәажәо ашәкәы ианыуп атоурыхтә-политологиятә статияқәа.

Инаимфәатәны, арака автор дазаатгылоит, уаанза итытцхәыз ишәкәы – **«Ацсны аполитикатә тоурых аочеркқәа»** зыхьзу, акәшә-мыкәшә иқаз, ицәыртцыз ацәажәарақәа, ақәгыларәақәа ухәа, ртәы. Ишырхәо еипш, ианакәызаалакгы, аиаша азәгы итахзам!..

Атдыхәтәаны, иазгәстар сҗахьгуп: **ауафы иҗсҗаарафы ианакәызаалакгы аиаша аҗыжәара амазароуп!** Аха, иҗалалоит убас еиҗш аамтақәак, амҗ еиҗа ауафы изы ианхәшәу... **Аха, аҗоурых афы амҗ җамлароуп! Аҗоурых – ажәлар ирсаркьоуп, рымша ауп!** Доусы ишитахьгу еиҗш аҗоурых еиҗакны афра далагар, - ажәлақәа, ма ақыҗауаа дрыҗәшәаны, усҗан ххәынтқарра хзышьақәмыргылт ауп, иахьзу! Апсуа, иахьа уажәраанзагы деиқәырханы даазгаз, аиашеи ахәахәеи ахьеиоидыраауоз ауп... Жәытәла, апсуа ахара идзар, диашамзар, - идикылон, дахатҗгылон! Иахьа, уи аус аижәлантәқәа дара ишырҗахьгу ирызбоит!.. Уи шықәиргәғәоит Игор Марыхәба ишәкәафы, иааиго факҗқәак (Шьынқәба, Зизариа ирызкыгу) рыла... Уи аҗоурыхтҗааоҗәа ирзынхажьып...

Ажәакала, Игор Марыхәба имонография **«Апсны: 1967, 1978 шықәсқәа рзы»**, аҗоурых знапы алаку реиҗш, зьҗсадгьыл - Апсны аҗоурых нҗырхәцааны издырырҗ зҗахьгу зегьы, рхы иадырхәарҗ рылшоит. Иара убас, аҗоурыхтә маҗәар рызҗо арҗаоҗәа рзы иҗхьраагза дууп... Ииашоуп, ашколтә программа азыхәан «ихьанҗоуп», аха, арҗафы илшоит иахәҗоу аматериал агәылхны аҗафы изнагара...

Гәыгәыҗа Цьыкырҗа:.. Ажәа имоуп, аҗоурыхтҗаафы Фарид Кобахьиа.

Фарид Мизан-иҗа Кобахьиа, (Апсуа институт аҗоурых акәшафы атҗаарадыррақәа русуафы еиҗабы, Москва, Амрагыларатәи аинститут аспирант)...

Иахья, ижэдыруоит, изырааго ашэкэы, - Ацсуатцаарадырра азыхэан, сара ус сгэы иаанагоит, акыр этцазкэо анаукатэ усумтоуп...

Ус ихэон, китаитэи ахэыщуафы, афилософ ду: «аинтеллигенция змам - амилат цсыеуп; аинтеллигенция змам – уи милат хысхауп; урт рхы рзыхьчом, урт рыцсадгбыл рзыхьчом!», - хэа...

Хара, ацсуаа, сара ус сгэы иаанагоит, аиашазыхэан, насыц змаз милатуп! Избанзар, насыц змоу амилат змоу зысхээз: хара ихаман, ихамоуп хажэлар, хмилац рѣахэы зхэоз, гэгэалагы рѣахэы зхэоз!.. Игор Ражден-ипа еицш иказ. Егырт, атцарауаа дукэа. Шьякрыл Тамара Платон-ипца леицш иказ. Иара убас, егырт ацсуаа тцарауаа дукэа, хмилац рѣахэы зхэоз...

Ишэгэалашэозар, атцарауаф ду, ақыртуа тцарауафы Алексизе, Карц, аинститут акны, афольклори аетнографиеи ринститут акны, дыкэгыланы, убас иазгэеитеит: «Хара, ақырткэа ихалшазом, ацсуа тцарауаа ыканатцы, Ацсуа институт ыканатцы, - хара Ацсны хапшэыманы хзыкалазом! Хара Ацсны хапшэымахоит, - ацсуа интеллигенция, ацсуа тцарауаа, Ацсуа институт ыкамзар!.. Убарт рапкэкэаара, рапыхра халшар, убаскан ауп, хара Ацсны ацшэмара анышэтаххо, - Ацсны хара хапшэымахоит!»... Ус анакэха, зегы рааста... Картаа имѣацыргоз: картаа аидеологцэа, акоммунистцэа рполитика ишыагэыттэ хадан, - ацсуа интеллигенция, ацсуаа атцарауаа ртархара!...

Уажэы изырааго ашэкэы акны, аиаша азыхэан, ара ацса икэгылаз, ибзиазаны иазаатгылыит, - ианыцшит ацсуа милат, ацсуа этнос знысыз арыцхаракэа зегы!..

Икан ашэартара – хмилац аѣацхья!.. Хажэлар рхы шырхьчаз, изларылшаз: тцарадырралоуп, абри зегы шыкалаз!..

Сара сгэаныла, даараза атцакы амоуп амилат ретнопсихология аарцшра акны! Иаанагои, аетнопсихология?!.. Убрака ианыцшит, шака ацсуаа иазэыкыз, шака ацсуа милат рхэоу, ражэа еиқэшэаны иказ, шака еидгылоз! Аидгылара ахыыкам, аидгылара змам амилат, ртархарагы мариоуп!..

Чыдала иазгэастарц стахыуп: аиаша азыхэан, ус имариазам ашэкэкэа, анаукатэ шэыкэкэа ртыжыра!.. Уажэы хара хнапы иакыу аусумта, абри – академия цэа ахоуп! Ус баша схы иасмырхэеит атермин «академия»!.. Избан акэзар, автор иихэо зегы, ихшыф зышэтракэа зегы – кыаадла, документла иршахатэит!.. Иара акырынтэ аус иухэеит, издыруоит, еиуеицшым архывкэа рканы: Москва, Санкт-Петербург, ахэаанырцэа...

Убри ашәкәы уаңхьоны иубозар, иаххәап: хажәлар ашәартара иантагылаз, абри ажәашықәса иртагзаны, Апсны имҗапысуоз, еиуеипшым аполитикатә хтысқәа, амилаҭ-хақәитратә кәпара, ақыртутатә аидеология аҗагылара анатахыз, убасқан, иара иихәо, дызлацәажәози, - шахатра азызуо ақъаадқәа, адокументқәа ыкоуп. Насгьы, сара иазгәастоит – даҗа чыдарак: мьҗахак тбаала, автор ахархәара рзиуит анаукатә алитература. Уи иахәо уи ауп: автор ибзианы идыруоит абри абиблиография ацсабара, абиблиографиятә дуней! Иара ититцаауо, ишьтихо – иатцанакуюит анаукатә литература, ақъаадқәа. Иара хара иахзымдыруо, ацсуа наука иазымдыруо архивтә документқәа..

Насгьы, иазгәастар стахыуп даҗаакгьы. Уака (ашәкәаҗы), иаххәап: еиуеипшым ацсуа милаҭ рыкәгыларақәа, ирыдыркылаз Ақәцарақәа, қъаадла иаагоуп. Уимоу, амилаҭ рыкәгыларақәа ирылтцшәахаз, ирылтцшәахаз, иуеипшым Аапхьарақәа, ара ацаса Дифа Габниапҗа ибзианы дахцәажәон, убарт зегьы ашәкәаҗы иаагоуп. Уи, хәарас иатахузеи, ашәкәы ахатыр даараза ишьтнахоит, академия аказшьа анатоит. Уи акы...

Иҗбахаз. Ашәкәы структурала, ибзианы ижәдыруоит, ибзианы ишәхәит, цшь-хык рыла ишьақәгылоуп. Насгьы, иазгәататәуп, ашәкәы - иара астиль: излеиҗоу абызшәагьы мариоуп, ауаҗы идикыларатәы икоуп, ишьтихратәы икоуп, абызшәа еилкаауп. Уи иахәо, автор ибзианы икалам цшшәахьейт. Сара изысхәо: иакым, җбам, Игор Ражден-ица иусумтақәеи хәреи хайбадырхьейт. Акыргьы срыпцхьахьейт, акыргьы гәастахьейт.

Җыдала сара сыззаатгыларц истахыу, ахцатәи ахоуп: ацсуаа ртоурых зхәо. Ари ахаҗы ибзианы иахәоит – ацсуаа жәйтә-натә аахыс – ацсуа милаҭ рцәырцра: ацсуаа антикатәи аамта азыхәан, ацсуаа абжьаратәи ашәышықәсақәа рзыхәан, нас – ақырсианра шрыдыркылаз; анаҗс - абжьаратәи хаамтазтәи аҗоурыхтә дакьақәа – ибзианы иаарпшуп.

Автор ихы иаирхәейт, иаххәап – археологиатә маҗарқәа. Автор ахархәара азиуит аетнонимика, атопонимика. Хара ибзианы иаамдыруеи: аетнонимика, атопонимика хмилаҭ ртоурых атцара акны, атыц чыда ааннакылоит. Иаххәап, акык-җбак, азин сымоуп аҗырцштәқәа, ашәкәы акнытә аҗырцштәқәа раагара...

Автор данахцәажәо, иаххәап, «Акәа» ахьз. Хара иаадыруоит, ихьшәоу антикатәи аамтазы ауп «Акәа» ахьз анцәыртыз. Иҗьоушьаша, автор еиҗирцшоит, еиҗибаауоит, иаххәап –

Мрагыларатәи ааигәа иҗақәаз ацивилизацияқәа – Ашумерқәеи, Урартааи рцивилизация аҗны, урт рҗырақәа рҗаны, рҗәйтә җырақәа рҗаны, анышәапшьтә иалхыз рҗырақәа рҗаны, ахар-хәара ззыруоз ахьзқәа... Аетнонимика, атопонимика, ано-мастика җазшьа змоу рыхьзқәа. Автор ихәоит, иаххәап: аҗбатәи азқьышықәса хара хашықәспхьазара җалаанза иахҗыло «Аҗәа» ахьыз, шазааигәоу - ахәынқарра Урарту иатәу аҗырақәа рҗаны ишхҗыло - ақалақь «Уҗәа», мамзаргы – «Җәуа» хәа. Уи даараза иааигәоуп! Уи шытабҗыла аҗәымкәан, гениалогиала еизааигәоуп!.. Избан аҗәзар, сара Москва, архивк аҗны аус зуон: Владислав Арзынба истатиа хәычык, аңлыз бьызшәала испхьашәеит. Убраагы, абри дахцәажәоит!.. Игор Раҗден-ица даеазныкгы шахатра иуоит, арт атерминқәа шеизааигәоуп!..

Нас, даеакгы. Иаххәап, егырт ацивилизацияқәа, егырт амилаҗқәа, егырт акультурақәа... Хара аҗсуаа ихамхәои, аду-неизегьтәи ацивилизация – хара хәхәтакыуп! Хымпада – хәхәтакыуп! Еихаразакгы, хара иахзааигәоуп, гьенетикала иахзааигәоуп Мрагыларатәи ацивилизация – Хьаттааи, Хьеттааи рцивилизация. Уи аганахь ала, Игор Раҗден-ица ихшыҗ зышьтрақәа, аҗым, аҗам ишәкәқәа рҗаны избахьеит. Уи даараза аинтерес рыҗоуп. Иаххәап, урт ирыҗыркуоит – «арҗа», «таҗау». Абри ашьата - «хы», автор ишәкәы аҗны иалыикаауоит. Даараза, даараза аинтерес атҗоуп!.. Уи аҗсуа наука аҗны, интырхәцааны, интырхәцааны – ган рацәала иҗтааны ихамазам!..

Абри аусумта иханахәоит, ххәаакәнатҗоит: хара аус здахуы-лаша рацәоуп! Ирацәазоуп аматериал, хара аҗсуаа иҗаҗтааша!.. Атәым цивилизация дуқәеи хәреи – хәизааигәара аҗны. Насгы, ари ашәкәы иахәо уи ауп: хара ихадхамкылазыит... Иҗоуп убри аҗыза атерминқәа – хара хҗанытәи егырт, иаххәап, аҗәларқәа, амилаҗқәа ирыдыркылаз. Иаххәап, аҗсуааи, абазақәеи автор ибзианы дрыхцәажәоит – рышьата ахьыҗаз, ршьапы ахьықә-дыргылаз адгыл. Иаххәап, Җрым! Ваҗа иҗоуп атопонимқәа, иаххәап: «Мысра», «Камара», «Акра», «Агра», «Алушта», «Алуҗка» ухәа. Даараза, аҗсуаа, аҗсуа бьызшәа аматериал ахархәарала, аетимология азахур ауоит. Автор ибзиазаны аетимология ригәоит абарт атерминқәа. Уи иахәои?! Уи иахәо убри ауп: аҗы – хара шаҗа хьызшәа беиуоу! Иаҗбахаз, - хара аҗсуаа хцивилизация усҗактәҗагы, атарауаа цьоукы, иаххәап, аҗырҗқәа ишырхәо еипш, ихьшәаны иҗазам! Аҗсуа цивилизация амәхак тбаауп,

амехак дууп. Егъырт адунеитә жәларқәа ирыларсуп!.. Иҕоуп, иара убасгы, ашәкәы аҕны автор иааиго – ҳара ҳканытәи егъырт ажәларқәа ирыдыркылаз!..

Ажәакала иухәозар, даараза анаукатә аинтерес амоуп!.. Даеазныкгы, сара сгәаныла, ихартәахеит аҗсуаа рбиблиографиятә дуней! Абри аҗыза ахамта бзиа, Игор Ражден-иҗа иахьхаитаз!.. Хархәара дууп астудентцәа рзыхәан. Хархәара дууп атцарауаа рзыхәан. Анейәсгы, еитцагыло абицарақәа – анаукахь зхы кыдызтцо рзыхәа, даараза акры атцанакуюит!..

Сара сганахь ала, Игор Ражден-иҗа иҗабуп ҳәа шәасхәоит: ари аҗыза аусумта бзиа аҗсуа наука иахьашәтаз!..

Амала, макъана, иҗцегы, шәаҗхьаҕа аусқәа шытоуп. Сара агәра згоит, шәара ишшәылшо, знык акәымкәан, җынтә ракәымкәан, апхьаҗ иргәырғара. Иҗабуп, идуззаны! Ақәҗиаарақәа! Иҗабуп!..

Гәыгәыҗа Цыкырҗа: ...Ажәа имоуп Гәдоутә араион Ахада ихатыҗуаҗы Аҗзба Валери Расим-иҗа.

Аҗзба Валери Расим-иҗа: ... Җатыр зқәу, Игор Ражден-иҗа! Җатыр зқәу, еиқәшәаз зегы! Абзиара шәымазааит!

Иахьа, ииашатҗәкәаны, ари ҳаикәшәара иахьымҗаҗааго ахыбра атәы, аҗорых – ижәдыруо ауп. Ари баша, машәырны имҗаҗгам, иахьа ара!.. Избан акәзар, араҕа, амузей аҕны, атзамцқәа ирыхшьны, уажәы зпатретқәа жәбо ҳаҗкәынцәа, абарт зегы – зыҗсадгьыл Аҗсны ахьчаразы зхы ақәызтцаз роуп!.. Игор Ражден-иҗа, ас еипш ҳҗеицәа – ақәҗаҗцәа иснаг ирылагылаз иоуп! Иахьа ҳазпылаз!..

Атамзаара шытатцо, исхәар истахыу уи ауп. Зегь рапхьагы иргыланы исхәоит: ари ашәкәы хазлацәажәо, абра хамтас иааганы (сара сақәымшәоит, аха), сусураҕы исыкәшәоит. «Даараза, идуззаны итабуп!» - хәа шәасхәоит! Ари ашәкәы азыргара, абра, Гәыгәыца Шьаликәа-ипҕа амц слырхәом, хгәы итеижьтеи акраатцон. Аха, иказ аҕкы-чмазыра иахкьаны, ауаа рыпцстазаарақәа ралтцрақәа, апсрақәа икақәаз, ижәдыруо ауп... Убри азыхәан, мацк, мацк, инахаргәыгәо, абас – хнахо хааиуон... Убри азыхәан, Гәдоутатәи анапхгара рыхьзала, атамзаара шытастцоит, Игор Ражден-ипҕа!..

Зегь рапхьаза иргыланы, сара ара ажәа мыцхәы шәасыршьом. Ара сапхьа икәгылаз ирхәоит. Сара хатала, сыззааигәаны издыруо – 1967-тәи, 1978-тәи ашықәсқәа рзыхәан, ииашатцәкьан, усқан, азәи-азәи еидгыланы, реицәажәара, апсуаа – аинтеллигенция ракәым, егыс, анхафы иакәзаргы, - ианшәартаз аамта азыхәан, хажәлар аидгылара иаадырцшыз!... Сазаатгылоит 1989 шықәсагы... Сара иахьеипш исгәалашәоит, абри «Аиааира ашта» хәа иахьа ихәмоу акны, усқан, убра, ахәыммехан, цха-гәаны инаркны аашаанза, Игор Ражден-ипҕа ихы бзианы ишааирцшыз!.. Закәтәы шәартара дуззаз хажәлар зтагылаз! Ажәлар – ицару, имцару хәа, абас, икәаны-зано ианықәгылаз!.. Усқан, Игор Ражден-ипҕа ицәажәара, хажәлар реиқәырхара шака иацхрааз, иарей хажәлар рыхшыөеизцарей шака еикәшәаз!.. Абри – даараза акры зтазкуо ауп хәа, абас сара, агәаанагара сымоуп...

Гәдоутатәи араион Рхадара ахьзала, Аизара ахьзала, Игор Ражден-ипҕа, истахыуп ишәыдсныхәаларц! Агәабзиара шәымазааит, Игор Ражден-ипҕа!.. Сара хатала инатцшыны иазгәастоит: рапхьагы инаргыланы, уи сагьалаехәоит, сагызгәдууп, - шәахь-Гәдоутатәу, шәахь-Аацитәу! Уи, хара хзыхәан, - ималуп! Ажәлар еилысхо акәым, аха!.. Сара сзыхәан – ималуп, игәадуззаруп!..

Шәара шәеипш икақәоу – апсуаа гьейоқәа ирызкыуп! Шевардназе изкны икоу лафк абра ибжьазгалоит!.. Шевардназе ипатца зсоз ихатәы патцасафы, даазқәылаз, - дгәамтц-хамтцо далагазаап! Ессааира - апатцасара ицәыуадеиөхозаарын! Зпатца исоз – изгы ацәа тцәгазаарын, арахь, исараны иказ ихахәыц-патца уи ацәа иадбагыаны иказаарын! Иикыз адалақь ала, ас ацәа-тцәа акнытә апатца асара цәгызазаарын! Уаха наилимшо, ари апатцасафы игәы анкыдгылаза, уанзатәи Шевардназе ипатца зсоз иахь дцаны диазцааит: «уара, сара сеипш акәымкәан, цьа мбазакәан Амвросиевич ипатца усон хәа сархәоит, указара мазас иатцоузишь?!», - хәа... «Едуард Амвросиевич! Апсны уусқәа

шпақоу?! Ишпакақәоу – Гәдоутәа, Озганраа?!» - хәа, унизтаауоит ауп, уаха акгыы утахзам: иаразнакы - Шевардназе ицатқәа хаххала, ицыхза иеиолагылоит! Нас, удалакь ала урт ицатқәа рсара мариахазоит!» - ихәит иара, атакс...

Убас иказ х-ацсуа ареволиционерцәа, ииашаны, иахьа хәахәы зхәаз, (нас, ус ихамоуп хара цәафас, ас ахьысхәо хәчык сиашамзар калоит, аха), хара иахтәым хадхкылошәа, агьиюоушәа цьюкы калоит... Аха, уи – ажәлар ирдыруоит, ажәлар ртоурых, ажәлар рфырхацәа зустцәоу!.. Иахьа шәара шәеипш икоу, Игор Ражден-ица, хажәлар иахьрылагылоу ақратцанакуоит!.. Абра дыкәгыланы дцәажәеит а-Кобахьиа чкәын! Сикәыхшоуп! Иахьа абра игыланы ицәажәаз!.. Абарт – шәабицара, Игор Ражден-ица, ишәытцагыло роуп – атоурых аганахьала! Убас - агәахәара ду сымоуп!.. Ақәра ду нышәтцааит! «Итабуп, идуззаны!» хәа шәасхәоит!..

Гәыгәыца Шьаликәа-ицхәа лахь схы нарханы, исхәоит: абри еипш аиҫкаара икашәтаз, ииашатцәкьаны, игәаахәара дуззоуп!..

Иааиуо, хапхьа ишьтоу, уатцәы-уатцәашьтахь, абра хәабацәа рхы зкәырцаз хапсадгьыл ду – СССР иазкны, усқан уа иргаз Аиаара – 77-шықәса зхытцыз – азгәахтоит. Уи Аиааира ду, Гәдоутә араион ахьзала зегьы ишәыдсныхәалоит!.. Ҫаанбзиала, шәнеилааит! Агәабзиара шәымазааит, зегьы!.. Итабуп хәа, шәасхәоит!..

Гәыгәыца Цьыкырпха: ... Ажәа имоуп, Анато́л Бганба...

Бганба Анато́л Қьаа-зым-ица, (Ацсны Ахәынт-қарраҫы Ихьыцшым Азаанатәидгылақәа р-Федерация Ахантәафы ихатьпуафы):

Ҳатыр зқәу, еиқәшәаз зегьы!.. Ашәкәы атоурых, даараза ибзианы иалацәажәеит! Ари, Фарид ишьтахь, акы аҳәарагы уадеиоуп!.. Гәыгәыца лышьтахь – акгы узхәом!..

Сарабзирас, иреиғьыухәа испхьазо: ари ашәкәы, паса абри ажәахә хада кәзтәаз, ишылхәаз еипш, иаалкаа-аалкааны, «Ацсуа шәыкәкәа» рҕы ихадазақәоу, ахәычкәа атцара ахьырцо, убра рыпрограмма иалатцаны, хымпада иртцо, икәтәтәуип! Убас, иакәнагоуп!

Егьы абжьара, иара ашәкәы – хамта дуззоуп, даара! Ҳацсуа жәлар рзыхәа!.. «Ацсуа хақәитра иалахәыз ауаа – баша иниазаа ицеит!» хәа, акәымкәан, еиқәырхоуп!.. Урт ихәтәгыло ахәычкәа ирдырроуп. Баша, машәыршақә иааны, абас атынчра, абзиара зегьы, шыкамлаз!..

Даеакы. Исхәар истахьы убри ауп. Ари ашәкәы, сара уажәшьта уаха салацәажәазом: ибзианы ишәхәит!..

Аха... Ҳгәы иалакьакьақәоу, абас акы ыкәкәами, уара! Ахтыс-кәа! Убарт срылацәажәар стахьуип!..

Ә-статиак зыооыз, ма брошиура хәчык тзыжьыз – икандидатцәоуп, идокторцәоуп, иакадемикцәоуп!.. Игор Марыхәба абри акра аапсара ду икаитцәаз, ишәкәкәа рганахь ала, азәы хәшьара дук натаны, «абри ихәтоуп, уажәшьта, - ахьыз хракы аитара!» хәа, абас азәы изымхәит, уара!.. (*Анапеинкьарақәа*)...

Уи моу, шәкәык ахьтижьыз азы, дахьдырхәоит, дтаркуоит хәа иацшьаргеит! Ауаоы игәаанагарагы ихәар ауми, дақәитми, уара!.. Ашәкәы адагы, хгәы иалакьакьоугьы акы ааххәап, ашәкәы арехәара мацара акәымкәан!.. Оынәажәоык инарзынацшо, ашшпхьыз ашәкәы ооны, Ацсны Апрокуратура иатаны, Игор Ражден-ица дтахкуоит хәа иафын! Уи, анкьа зны (2001 шықәсазы) икәаз акәым, абыржәы ааигәа – 2018 шықәсазы икәлаз ауп!..

Ауаоы игәаанагара азыхәа дтоукыр кәлома?!.. Апрокуратура, Анцәа илпха роуратәы, игәартан, итыртцаан, егьин: «ари ауаоы дызладоукша акгы ыкам!» хәа, ус Ақәцара шытырхьит!.. Уигьы хзаламцәажәазит! Абни, ашшыцхьыз знапы ацаооны ашәкәы зышьтыз – хзырмыкәызбзит! «Апрокуратура афь дго, аустцааоцәа дтыртцаауо, агьиуо, ари аоыза шцакашәтцоз?!» хәа, абригьы хзымхәазит!.. Уи моу, иара днагыланы – икәпара, Ацсны азы ихы ацьыка икәиххьоу, ицьабаакәа ухәа, хьаасгы ирымкзыит!..

Абри, еитәсхәахоит: хгәы иалакьакьақәоу ххәоит хәа хәла-гозар!.. Уара, «Кьараз» атоурых шәара ижәдыруоит, сара ишә-сыртцом!.. «Кьаразаа» драпхьагыланы, Нестор Лакоба иахәа тцааны,

абас, абрантә дықәланы, Ақәа данцоз, изнысыз амәа, убасқан ауп ианыхъыртәи – «Бзыптәи амәаду» хәа. Уи амәа ианысны, усқан «Къаразаа» ақыртуа меншевикцәа Ақәа иалырцеит, нас – Ацсныгы икәырцеит, зынза!.. Ари амәа ахъз – итоурыхтә-культуратә бақан!.. Абни, «Бзыптәи амәа» ахъз аахыхны, Адлеиба ихъыз ахыртцт!.. Уи Адлеиба дуамазааит, егызааит! Хаззегы иаадыруоз иоуп!.. Саргы схәычзам! Акры схытцоит!.. Аха, уара, иахъцалакъ, «Къаразаа» знысыз амәа, рыхъз зхыз – «Бзыптәи амәаду» аахыхны, абни ихъз ахырымтцакәан, уаха акы рзымтцааит, уара!.. Атоурых – дырхәашыт! Акультуратә бака – ашәкәы ианырхыит!..

Быжъшәфы рнапы ацәәфны, ашәкәкәа (иара, Игор Марыхәба иоуп еикәзыршәаз!) рнапкәа ацәәфны – Гагратәи араионтә Еизара ахъзала, Гәдоутатәи, Афон-фытцтәи, Пицундатәи, Ақәатәи рраионтәкәа, рықалакътәкәа Реизарақәа рыхъзала, иара убас – Гәылрыпшътәи араионтә Еизара ахъзала, Ацсны анапхгарахъ иахшътит, «Бзыптәи амәаду» ахъз еиташьакәшәыргыл!» хәа рынтцаны, убрахъ инаганы, ирзахшътит!.. Арт ашәкәкәа ртәи – Гәыгәыца ибзианы илдыруоит!.. Уажәшьта, иахъа уажәраанза, иахшътыз ашәкәкәа – урт, уа ицсит, Ацсны аихабырафы ишыкәыз!.. Уи аахыижътеи, Ацсны Апрезидентцәа – азәы дааит, даәазәы дааит!.. «Бзыптәи амәаду» ахъз аиташьакәыргылар аццәара, уажәы нахысгы игәартараны, ирзбраны иказам!..

Егыс, Ақәа аәада – «Кәыдритәи амәа», ус ишахъзыц иахъзуп! Ақәа уаналслакъ, ақалакъ Очамчыранза узго амәа – «Абжыуаа рымәа» ахъзуп!.. Арахъ, ижәдыруоит иахъа Ақәа амәакәа рыхъызкәа зыхкәоу!.. Ана, цъара – «Зантәриаа аишьцәа» рыхъз амәа иахъуп! Урт аишьцәа, Анцәа илцха роуааит, аибашьра иалахәыз роуп!.. Даәацъара – «Ацсилаа» рыхъз амәа иахъуп!.. «Мушьни Хәарцкыиа имәа» хәа, абас ицоз амәа, аафыршан, абжа – «Ацсилаа» рыхъз лахыртцыит! Аха, ашьтахъ, иахәшьа – Римма Хәарцкыиапха дыкәпаны, ишаказ еипш, лашьа имәа ахъ шыкәлыргылеит!..

Еицә схәахоит! Азәы игәы иаанамгааит, сара уажәы – Ләдеи Фәдеи хәа – еилысхзом!.. Абжыуаа – хашьцәа роуп!.. Сара сашьцәа, Бганаа – уахъ икоуп!.. Сәташәымтцан, сабхәараагы – уахъ икоуп!.. Аха, уара! Аиаша – ииашазароуп!..

Еицә схәахоит!.. Абри еипш ахәымгара – «Бзыптәи амәаду» ахъз аахыхны икартцаз, уаха азәгы измариашеит, уара!.. Еицә схәахоит!.. Уажәы, азәы шәгәы иаанагар кәлоит, «ари зынзак – иргъцәама?!» хәа...

Исмыргыцәазит!.. Ғырцштәык аазгоит, иара «Бзыцтәи амҗаду» ахыз айташьақәыргыларазы азтцаара ханалацәажәоз Ақәатәи ақалақьтә Аизара ақны, хазқәдыршәаз атәы! Уа иалаз, иахьягы иалоу зегьы – абжыгуаа рычкәынцәа роуп!.. 31-җык адепутатцәа ықоуп, Ақәатәи ақалақьтә Еизара аилазаарағы. Абжыгтирағы, абри «Бзыцтәи амҗаду» ахыз айташьықәыргыларазы «иақәша-хатхаразы» рнапы шытырхозар хәа, азтцаара убра инаагеит. 30-җык «мап» ацәыркыит, ирызнаагаз азтцаара!.. Азәызатцәык, Чамагәуак дрылан, Витали ичкәын. Убри инапы җышытыхыит – «амҗа ахыз азыргьежьразы»!..

Нас, ас хдәықәлар – иаузом!.. Абарт, абас иқоу, реиҳабыра рғы, рлымхәғы инарымгар, алтшәа баацсхоит!.. Ладеи Ғадеи хәа хлеиларцар – х-Апсны, абри Аиааира ду иахгаз, баша, иахцәпхастартәоит!.. Хәацәа иртахыугьы – убри ауп!..

Уажәшьта, исхәар истахыу!.. Абри ақра, аиҗкаара бзиа, ауаа бзиақәа, аинтеллигентцәа хазынақәа – Гәдоутәа алархәны, абри аиҗкаара қазтқаз, Гәыгәыца Шьяликәа-ипха, даара, итабуп! Даараза, итабуп!.. Былтшәақәа аадыруоит, даара ибзианы!..

Абри исхәаз сажәақәа цъара, рылтшәа, абас хәаидгылашәа знык, иалшозар, абас – шәҗык, җышәҗык ауаа хәаизаны, абарт ихагқәоу, шәкәык иантцаны, ишьтыхны, еита иахшьтыхп! Уа иахшьто зегьы атыша итахуоит! Аха, убра итамхаратәы иқахтцап!.. Убри азыхәан, сшәыхәоит!..

Итабуп!..

Гәыгәыца Цъыкырцха: ...Ажәа имоуп, атцарауағы Алықсандыр Чамагәуа.

Чамагәуа Алықсандыр Хәцъарат-ипа, (Ақәатәи афика-техникатә аинститут ақны аинцыныр еиҳабы, атехникатә ттцаарадыррақәа ркандидат)... Хәтыр зқәу, ажәлар еиқәшәаз! Хәтыр зқәу, Игор Ражден-ипа!.. Иахья шәызлацәажәо, хазлацәажәо ашәкәы атцакы даара идууп!..

Хәра иахья гхәқәас иҳамоурыззегьы, рацхья игылоуп – хдоурых цқьа иахьзымдыруо! Уи иахкяны иқалахьоу аибашьрақәагы рацәоуп. Мақьана, хәцхьягы, ицәыртцраны иқоу рацәазар қалап! Хдоурых цқьа, шыатанкыла итцааны иҳамазам!..

Игор Ражден-ипа дызәу аус, иара дызхааныу аамта, - «чытқ» абжы ахьгаз, адоурых иатцанакуо, акы бжәаижьт хәа сықам! Рызегьы шәкәыла еиқәыршәаны иқайтцит. Иара ибиблиотека, ахәынтқар ибиблиотека атцашьыцыр қалап: дызхаану, абартқәа

еизганы имоуп!.. Урт рыла ишәкәы еиҫкаауп!..

Икоуп игәы пыижәоз аусқәа! Урт ирыхкыаны, дахым-оахкыаз калазар калап!..

Избан акәзар, ажәацбарала иҫоықәазгы ашәкәкәа ыкоуп! Уи зыхкыо, иахыаанаго ашьта уахәацшыр!..

Сара ари ихәычра здыруоит хәа шәасхәар, аиаша схәар калап. Ашкол дантаз, 5-тәи, 7-тәи аклассқәа рҫы данныкоз аахысижытеи, сидгыланы сыкамызт, аха, шықәсык – ахы-атцыхәа – оынтә-хынтә данызбоз ыкан. Анаоҫ, ашкол даналга, анаоҫ – Акәа аинститут дантала, уаанзагы гәыхыс имаз – ақыртқәа рхымоацгашыакәа баапсқәа – Акәа, итцегы иацыртцоны аниба – игәы иамчхаит!..

Ацкәынцәа еидикылыит! Аинститут дантаз, убаскан дара ирыман агәып! Рыбжы тыганы изеицәажәомызт ақалакы аҫы. Ицон, ақалакы иалцны. Еидтәаланы: «икатцатәузи?!», «хтагылазаашыа!» хәа, абарт азтцаарақәа ирылацәажәон. Уи даара иакәшахатын Шлатыр Таниа, Игор зыгәра игоз иоызцәа... Арт реицәажәарақәа шыказ здыруон. Шлатыри сареи – хәизааигәан. Ила, урт еибырхәақәоз – ирацәаны издыруон!..

Ашкол даналгагы, Пицунда аус аниуоз аума, ашьтахы аума, иахыабалакы, ацсуаа рхыаа – иара изы гәеисраны икан!.. Абас зхы моапызгаз уаоуп!..

Игор Ражден-ица ускан дҫан, дызлахәымыз, аха сызлахәыз, сызхаану хтыск шәзеитасхәарц стахыуп. Урт зегы ишәкәкәа рҫы иарбоуп, аха... Уи, хытцхыртақәас иамаз апсуаа ргәынамзарақәа ауп.

35-шықәса раахысижьтагы иубаратәы, ицәыртратәы иҕан. Аха, рапхья, апсуаа ргәамтирақәа, усҕак ицәыргамызт... Ақыртқәа Лакоба даныршь, апсуаа бызшәа анырхәаеы, апсуаа школкаа анадыркы ухәа, аамта баапсақәа раан, урт апсуаа рхьяақәа – рхы рызцәырымго, «ашышьықәа» иаауон. Избанзар, апсуаа урт рцәыргарагы, рылацәажәаргы рылшо иҕамызт! Иақәйтзамызт!.. Иҕан ауаа – апсуаа изықәоз, хьяас измаз, аха, рымч хәомызт... Усҕантәи аамта цәҕан, изтагылаз. Ахәынтқар аиҕабы ду, Сталин «ииахәаз» иавсны – иҕаломызт!.. Ацәҕара изықәшәоз рдыруон азы, апсуаа рееибытаны – ирзыхәомызт рхьяа!

Аха, урт – Сталин данҕсы, Бериа дантарк, даныршь ашьтахь – апсуаа «реазыҕаказоз», «еидызкылоз» адырғагы рцеицәа рызгылеит... 1953 шықәсазы, сентиабр амзазы, Ачандара иҕлыит, сызлацәажәарц истахыу, уи рапхьатәи ахтысгы...

Хәчык, акы сшаәу, даеакахы – сагоит, аха... Исхәароуп!..

Апсны Асоветтә хәынтқарра анышьақәгылоз... Апсуаа аизара ду ҕартыит. Ақәра аҕынзагы инеит! Уи иахьяаны, иақәзызгы ауаа ыҕоуп. Уи ишәахахьейт, ижәдыруоит... Уи анафс, иааизакны, апсуаа ықәгыланы, ажәак рымхәацзаргы ҕаларын... «Забастовкак» аҕасаб ала... Уи «азабастовка», 1953 шықәса азы, Ачандара рапхья ицәыртцит, имфацысит!.. Убри азкын – ашкол: ақыртҕа ашкол апыхра! Убри саргы сахаануп: салагылан, избит, исаҕаит. Напхгарас убра иамаз, иахылапшыз иоуп – Отырба Аслан Тамшыгыгә-ица! Ифызцәеи иарей, еидкыланы, ажәлар азыҕатцаны, хара ашкол ахь хамнеизыит!.. Ашкол аҕы хамнеира иахьяаны, ауыха, Ақәантә иааны, иалацәажәит – абри аус. Ажәа рыртыит: «агха ҕалазар, иҕариашоит!» хәа... Убри, рапхьазатәизар хәа сыҕоуп сара, Апсны ахақәитразы, апсуаа рҕахәы ахәаразы, апсуаа рбызшәа аргәежьразы иҕалаз хәа...

Сара сдоурыхтцаафым. Иҕоуп апстазаааҕы – ацәахәа аиаша, ацәахәа хәахәа, ацәахәа аҕахә, иааутыххалакь. Абарт хасабрыла, рыззеигы зеипшоу цәыругар ҕалоит, аха... Аполитика, абарт аҕахәарақәа рыззеигы реиҕа иҕахәзар ҕалап. Иахькылсо уздырзом. Ажәак – иахькылсо уздырзом. Уи сара сзалагом, аха...

Игор Ражден-ица иус иҕаитцаз – Апсуара иашьтамырзгоуп, инаунагзатәуп!.. Иара дызхаану ахтыс имызратәы, еиқәырханы иахьыҕаитцит! Уи азы, даараза итабуп хәа иасхәоит! Ақәҕиара бзиа узеиҕасшьоит! Иапхьяҕа, ихьз-ихцша иаццаны изгаша атҕей – апсуаа азгылааит! Абзиара шәымазааит!..

Ара, Анатол Бганба иихәаз, сақәшахатыгуп. Адырғаагы: уанзатәи хашәкәы цъара акы иатцыртызар, иззар, ирцәыззар калоит. Аус изахамтгылт! Аха, адырғаагы, иатахыгуп, «Бзыптәи амғаду» ахыз айтазыхынырхәра азы, абжыы ақәыргара! Иатахыгуп хәа испхьазоит! Саргыы садгылоит уи!..

Ара, апаса аҶоурыхтҶаафы Кобахыиа иихәаз ииашоуп. АҶсуа милат рдац-рцашә, ртоурых, адунеи иалатҶәахьейт! Уи иахкьаны, рбызшәақәа ирылазыз рацәазар калап. Аха, аҶсуа бызшәа, убас сара избоит, иҶоуп: еихаразак аҶсуа ажәақәа – «аказшьоуп» имғапырго. «Иказшьарбагоуп» - ажәа. Иара егырт, атәым милатқәа рыҶгыы, «аказшьарбага» змоу ажәа, хара ҳаҶсуа иажәа иақәшәо рацәоуп. Убра, амғахкьарагы калар калоит, ирацәаны. Избан акәзар, аҶстазаара еилыршыгуп, еикәшәақәо рацәоуп. Уи ииашоуп хәа ҳацныкәар, даара итҶаамзар, иахыакәым хкылнагар калоит... АҶар рзоуп изысхәо...

Абзиара шәымазааит!.. Игор Ражден-ица ақәҶиаара дукәа узеигьасшьоил!..

Гәыгәыца ЦыкырҶа: ... Ажәа имоуп, Рудольф Алшәындба.

Алшәындба Рудольф
Грышьа-ица (Григори-
ица), (аргылафы, «Апсны
Афырхатца», Гагра араион
Абыргцәа Рхеилак Ахан-
тәаафы, Апсны Абыргцәа
Рхеилак алахәылаафы)...

Җатыр зкәу еикәшәаз!.. Иахья шәҗәпхья ақәгыларә - даара насың дуны испхязоит! Уи актәи. Аәбатәиигы. Иахья абри ахыбраҗы җахьтәоу – амузеи, ари ипшьоу тыңуп!..

Игор Ражден-ица ифымтәкәә зегы – аңсуа миләт рхәкәйтратә қәпара ауп изызкыу!.. Абра, иааҗакәыршаны, атзы икыдқәоу апатретқәә хрыхәапшоит. Абарт рызегы рхы ақәыртдыит, җара иахья җапсадгьыл – Аңсны Ахақәитра аиуразы!..

Җәарас иәтәхыузи, атоурых аҗны иҗоу ахтысқәә – бгьыц-цыңхьаза, шықәсы-цыңхьаза еиҗәәны, иара шыҗаз, аилкаара ду шамаз, иара атқак ду, зегы аазырпшо, Игор ифымтәкәә рҗы – ианыңшоит...

Игор Ражден-ицеи, иареи сареи, җара даара, анхша-абхшала еиҗынхәәоу җакәым, аха, җара – иареи сареи җаиҗынхара аура амоуп – фы-шықәса. Аинтернат җәазеит: аңшьбатәи акласс инаркны. Ааи, класск аҗы җаидтәалан. Сара даара насың дуны испхязоит: ара сахьиватәоугы! Ара, атқарауаа шәыҗоуп, ара иватәаша қалон. Атқарауафькзаргы, егы... Аха, ус икалыит: ашкол аҗы җаиңалгеит, класскгы җаиңтәан. Иара арагы, иахья – «Игор, дузза!» җәагы, ззухәаратәы иҗоу, сиватәоуп!.. Игор убри аҗра ахшықә ду имоуп, сиватәоуп!.. Саргы, аргылауафьк – сиватәоуп! Нас, акымзарак қамлыит җәә сгәы иаанагоит! (Дыччоит)...

Сшәыкәахшоуп, ара зегы еидтәалоу! Җара җаззегы, абра итәоу, ахәычы-адыу – зегы, хгәы иҗоу – акы ауп. Җ-Аңсны җара ишаҗтахыу еиңш, х-Аңсны җара хгәәанагара иҗамоу еиңш, убас еиңш иқалар. Избан акәзар, х-Аңсны Ахақәитразы, х-Аңсны акакачразы, зхы ақәызтәз – даара, даара ираңәазоуп!..

Ари, 60 инреиҗаны шықәса инаркны ахытдыит, иахья җазтагылоу аамта – җтагыларазы. Ара рхы ақәыртдыит ауаа, адунеи ахьынза-назаазоз ирдыруоз. Иахья изырааго ашәкәгы. убартқәә рызегы, - мышла, шықәсыла изхәо – шәкәуп...

Ара атқарауаа анықәгылоз, ианықәгыла ашьтахь, даараза иуадеиәуп, иахәтоу урт атерминқәә рыла ақәгыларә, аха... Сара агәра згоит, уи ашәкәы ибзианы ишеишәкәауо... Шәызлаңәажәогы – шәара шәгәы ишаахәо, ишышәтахыу. Иахья, убри аҗынтә азоуп, иахья шәыззагы ара шәзыҗоу...

Сара Игор убас иасхәалоит... Нас, даара бзиә җаибәоит, фышықәса ақашь иахфоз – акакәын, шыҗыжымтан инаркны – хәлаанза, азәи-азәи җаикәаиамызт акәымзар, егыс – есымша җаиңын – фышықәса. Атқара еиңаңтәон, ишшәасхәаз еиңш...

Ус иасхәон: «Уара, Игор! Абри хәчык ацьбарара умоуп! Убарт-кәа аанукылар, егы; нас, уара иудыруо зегьы ахәара аҭа-хыума?!» хәа... «Иузар – ацсыз иафьзоуп!» – ихәит. «Зегь акоуп, иумпытцәраауоит!» - ихәит... Иихәаз – ииашоуп!.. Игор Ражден-ица ихәит: «сара даеакала сзалацәажәом, сара аҭоурых аҕны, хтыск иҕамлаз – сзалацәажәом! Сара исымхәаргы, анафс – даеазәы имхәар ҕалазом! Аҭоурых арзшьа, аҭоурых – амаза узатазом!» хәа. Убас анимхәоз ыҕазам...

Сара адырфагыых гәаахәала дула исыдскылоит: хара хзылгаз ашкол аинтернат, уи ашьтахы – абри ауаф, абри аҕрак ахракыра ду иманы, абри аҕра афымтақәа иманы, аҭоурых уафы, ацарауафы – даара, даара ифымтақәа акыр иапсоуп!.. Иара убас, сгәы иаанагоит, абри ифымтақәагы, иахья ахәычкәа рҕы инагатәуп... Абра, уаанза Фарид икәгылараҕы ихәит: ахәычкәа рҕоума, астудентцәа рҕоума, иахья абри ахтыс ду, абри аҭоурых ду, дара рзы - ацак ду амоуп. Икататәуп имызратәы, абри ахәычкәа еилыркааратәы. Ахәычкәа ирдырааит – ари Ацсны, иара ахала, хара ишахтахы еипш – ишыҕамла!.. Ацсны абас иҕаларцы, даара ирацәазаны рыцскәа ақәыртцит – аҕар!..

Ихәатәуп, Игор Марыхәба рацхьатәи изаанат аргыларашакәу, Аҕәатәи аиндустриалтә техникум дшалгаз, акурорт Пицунда ширгылоз. Акурорт зыргылоз адиректор Тамара Гыццха лыд-тала, лмашынала, Игор ацсуа қытақәа дрылсны ацсуа ҕар шейдикылаз, ацсуа литературтә кружок, ацсуа хор шейфикааз; дара убарт ацсуаа ирхылтцыз шракәу иахья Пицунда инхо ацсуаагы. Игор Ражден-ица акурорт Пицунда аргыларашьата зкыз дрыуазәкыуп, Гагра арион ицәбааа хадьуп. 1967 шықәсазы, март мзазы, храйон аҕны ақыртүа ҕырақәа изтәагәаз, изшәыз ацсуа чкәынцәа-гәымшәақәа ирацхьягылаз иоуп. Уи ахтыс азбахә иахья ара ишәхәахьейт, хазхцәажәо ишәкәгы ианыуп. 75-шықәса ихыттра ахатыр азы, изкны статиак зыффын, иахья изныз агазет цырақәак шаны ишәыстит...

Игор Ражден-ица иаапсара, Ацсны жәлар рҕы – иаапсара, иаххаагаз – хара хәкәпараҕы – даараза ирацәоуп! Иахья абра ишышәхәаз еипш, Игор, ииашаны, хәқла иаххәозар: ахмтала ихәтоу рацәоуп хәа испхьазоит. Избанзар, ара, иусумтақәа, ахәапшыр ҕалоит ацарауаа рҕы, Ацсны Академия ахәапшыр ҕалоит. Уи нас, асперантура далымгазыит, аха, убри аҕра ахәшьара ду амоуп ифымтақәа: иахья адоқторра изиумтои?! Адоқторра иоуратәы - дзыҕами?!..

Саашэыкэахшоуп! Дырѳаггых исхэарц истахыу: даара, даара, ауаѳы, цсуатас, апсууала, апсуа жэлала, иахыа гэык-цсык ала зыпсадггыл зтахыу, гэык-цсык ала иахыа аѳоурых еиѳызкаауо, убри зеггы, хауаажэлар зеггы ирдыррацы, хауаажэлар зеггы ирахарц, ирбаразы иаѳу ауаѳы: иара ихэѳоу калар азы, азыккэара атахыуп хэа сгэы ианагоит!.. Даараза иѳабуп!..

Адырѳаггых исхэоит. Сара насып дуны испхыазоит, иана-кэызаалак: Гэдоутаа, шэарт шэказшыақэа чыдала иѳоуп! Избан акэзар, ари шэара ирацэаны бзиа шэахыаабо ауп! Гаграаггы бзиа шэаабоит, амала! Ирацэаны бзиа шэахыаабо акынтэ шэгэы иалсозар сыздыруом, аха! Бзиа шэаабоит, сшэыкэхшоуп!.. Ара иѳоуп атцеи гэгэақэа, ара шэыѳоуп – атцарауаа, ара, Гэдоутэ иалтцыз – Апсны анапхгараѳы даараза ирацэоуп!..

Анаѳс, иѳалааит, убас: ирацэахааит ахызырхэагақэа – атцеицэа! Иахыа, абри Игор Марыхэба еипш иѳоу – ахызырхэагақэа рызбахэ ахыаххэо, рызбахэ иаххэараны иѳоу рѳы – дрылагылоуп, дрывагылоуп! Убраанза инагоу – ауаѳы хэа, сара дыспхыазоит!..

Игор Ражден-ипа ашықэс ду – ирацэаны инутцааит! Хара агэра аагоит ари ушэкэы аѳы ушаанымгыло!.. Уаагылозар, хэчык аитцахарақэа кауцозар, хара аргылаѳцэа ухазцаар, хара – иѳатцатэу уаххэоит!.. Абзиала!.. Абзиара шэымазааит!..

Гэыгэыца Цыкырпца: ... Ажэа имоуп, Азарет Аиба...

Аиба Азарет Алықса-ипа, (Апсны Ихыпшыым Азаанат-еидгылақэа р-Федереция Ахантэаѳы)... Хатыр зкэу, иахыа аизара иалахэу! Абзиара шэымазааит!..

Даараза агэахэара ду снагыит, сара иахыа абри аизара сахыалахэу...

Иѳабуп хэа ласхэоит, абри еипш еиѳызкааз зеггы! Ари иатцанакуо, даара ирацэоуп. Ас амузеи аартра – ишымариама сарггы издыруоит... Хара ххала, (ацкэынцэа итэоу, сколлегацэа иреиуоу абра дтэоуп), иаххаагаз здыруоит, ибзиазаны: Акэатэи амузеи анаахартоз. 19-шықэса аймак-аиѳак нтэоомызт. Зеггы ирхэалакы, иааулакы, иаадыртратэы иѳахтит. «Уи амузеи, иѳахаз ацкэынцэа наунагза ирзаанхоит!» хэа, нахэаны... Ара аума, Акэа аума – урт рыхыызкэа иѳоуп, урт рмотацэа иѳоуп, рыуацэартынхацэа иѳоуп: ирбоит – иаадырпшыыз агэымшэара, Апсны ахычаразы! Зеггы уа аѳоурых азы ирзаанхоит: ара иѳоуп, Акэа иѳоуп... Ихэатэуп, арт амузеикэа раартразы ибзоуроу шырацэоу Алықсандыр Анкэабггы... Иѳабуп хэа басхэоит – иахыатэи

хаикәшәаразы... Ари аҫрак сгәы авба адскылоит, иахья уажәраанза сахымааиз! Уи сара соуп изхароу... Есымша аамта шхамам: хгәакоит, ескъангы...

Иахья хазлацәажәо ашәкәы, Игор Марыхәба ифымтақәа... Сара ифымтақәа зегы: абжак иара иситит, абжак сара иаасхәахейт. Рызынтәагы сапхья ишьтоуп: сызпхьяц ыкоуп, сызмыпхьяц ыкоуп.

Игор Марыхәба, шәышықәса нутцо Анцәа укайтцааит!.. Хәпсуа жәлар ртоурых ағы хтәы нбанла ухы ануцыйт!.. Атоурых иануцаз, наҫ-наҫ, апстазаарағы икалоит: ххәычқәа, атцара зцо, апсуа тоурых – убри ала иртцо иалагоит! Агәра ганы сыкоуп! Хәпсуа жәлар ртоурых зегы, иаахтәаны – ихәчыума, идуума, зегы антцаны икаутыйт!.. Инутцааит шәышықәса инреиханы! Икаутцаз зегы – упсуа жәлар рзы икаутыйт!.. Упатриот дууп! Утоурыхтцааоуп! Зегы рыла – уеикәшәоуп!..

Игор Ражден-идеи сарей хәйбадырра калыит 1989 шықәса рзы... Ара дтәоуп Саша Чамагәуа, амц сирхәарым: усқан аус зуон Акәатәи афизика-техникатә институт аҫны... Аха, сгьезжит азаанатәидгылатә усурахы – Апснýtәи ахәхәттра иазкыу аобком аҫны хантәафыс. Убасқан инаркны, хәицуп...

Сазаатгылар стахыуп, «Апснýtәи айдгыла» - «Абсоюз» аҫны аус анызуоз, хәзқәшәаз – «пышәарак» атәгы... Уи иакәшәейт

1978 шықәса: апартия Апснытәи аобком аҥны, ишәгәалашәоит, иғәғәазаны ирықәзбит «Апсуа шәкәы» знапы атҗазыфәыз, 130-ык апсуа патриотҗәа... Абри апартиатә «Ақәҗара», җарғыы җпартиатә еиҗкаара аҥны «җақәшахатҗар» аҗәын! Уа иалаз - ақыртқәа раҗәазан... Аха, еҗәа апсуаа җмачҗазарғыы, убаскан «апышәара» бзиа җахысит, ибзианғыы җҗы ааҗарпшит җәа испҗәазоит!.. җаҗкәынҗәа ишакәым ирыхҗәажәо иҗаҗамтҗит!.. Изыбзоураҗаз, шәзеиқәыспҗәазоит... Барганҗыиа Анатоли Виктор-иҗа, апартиот ду, аполитик ду. Дыҗәдыруозар акәҗап - Цырхәатәи аҗкәынҗәа шәыҗазар... Уи дыҗан. Дыҗан – Нармания Важәа Хәыта-иҗа. Дыҗан – Чиковани Борис Алықсандыр-иҗа. Сарғыы – уа срывагылан. Уи моу, апартиатә еизара амҗаҗарагыы здыртҗаз – сара сакәын...

Сара сыда, уртәуаа адунеи рыҗсаххәеит, аха, усқан иаадырпшыз ахатҗара, иҗартҗаз – җзаанхоит, ихҗамштроуп! Уа ихәлатәаз ақыртқәа ишыртахыз иҗәажәо – ирылдхмыршеит! җарыдгылт апсуа җкәынҗәа: 130-ык «Апсуа шәкәы» знапы атҗазыфәыз!.. Нас, уа җнарғыит, җаргыит, аха, уи хәаас ихәмазамызт... Иаҗстоит: уа апсуаа иҗаз, ихәдымгылазгыы ыҗан! Апсуаа җамаҗәҗәа, уа иҗазгыы – хдымгылазит! Ақыртқәа ирыдгылт! «Аҗәа, Ленин иашатаҗы инаганы – агәгәәҗәа иргәыдҗаны ишәшәыроуп!» җәа зхәоз, ақыртқәа ирыдгыланы иҗәажәозгыы ауаа-апсуаа ыҗоуп. Рыҗкәынҗәа, иахәа, атыҗ бзиақәа рҗы иҗоуп, спшәыкәыхшоуп?!.. Аҗәа унеир, иахәа – иҗәаз-җәазуо итәоуп!..

Игор Ражден-иҗеи сареи җаикәшәара, даара җатырла ахә уашәратәы иҗоуп. җаиҗныкәара: аделегатҗәа роума, уатәи аизара ду – «Аидгылара» Афорум аҗны аума – сара урт срылахәын... Нас, аделгатҗәа уҗәа, иахәабалакы сара салахәын...

Игор Ражден-иҗа иҗаитҗаз, ишәзымдыруо – салаҗәажәар сҗахыуп. Иахәа сара сызлаҗәажәо, иҗоуп, иамоуп ашаҗатҗәа. 7-ык ыҗан, ыҗыҗәа адунеи рыҗсаххәеит. Иҗоуп маҗана узаҗәажәаша: аиаша схәоу, амҗ схәоу – зырҗабыргыша!..

Аамҗала Владислав Григори-иҗа Апсныҗа данаа, АбНИИ, Апсуа институт директорс даныҗартҗа ашьҗахы... Аҗәажәарақәа раҗәазаны иҗон, Арзынба Апсны анапхгарахы инеира зыбзоуроу изкны: «уи, сара соуп!», «уи сара соуп!» җәа...

җазтагылаз аамҗазы, 1990-тәи ашықәс – ибзианы ишәгәалашәоит!.. «Апсуа жәлар – иҗалоу, иҗамлоу!» җәа, абас ианыҗаз аамҗоуп... Апсны – иааҗкны, ақыртқәа уафы дырмыхәо,

амитингқәа ирҕны, анаплакқәа – ана иадыркуо, ара иадыркуо, апсуаа рычкәынцәа рматцурақәа ирымырхуо, идәыкәырцо..., убас иныказ аамта хтагылан...

Иара, Игор Марыхәба – иматцурахыы, усқан днахашьтом хәагыы иалагыит... Уи, 1989 шықәса азоуп... Ускан, Апсны Азаанатеидгылақәа Рхеилак ағы аус иуон. Ара, анапхгарағы – агырқәа рымацара ракәын иказ! Еихабыс – Цобехья хәа, гыруак даман... Анатоли Қыаамын-ица Бганба ара дтәоуп, имцны исхәозар!.. Заур Габуниеи сареи хнеины, Виқтор Шепилов хәа дықан, иғы хнеины, иаххәит: «Марыхәба иусура дымнеиуо ианыкашәтца, Апсны Азаанатеидгылақәа ахыбра ашә ахаркуоит! Цобехья уцаны, иаухәароуп!» хәа... Иаххәаз, ашырхәа еихәит! Зегь зырқачақыыз-ахада Цьамбул Лашхья хәа аказ, Цобехья дааипхан: «шәызәу, шәакәытц!» хәа, рыдеитцыит. Уи акәхыит: агырқәа рнапы зтәәәны икартцахъаз ашшыцхыыц-шәкәы – ипыжәжәаны икарпсыит!..

Иара убас, саргыы сусура самырхуоит хәа иалаган, аха, акгыы рзыкамтит!.. Ари иахаанны издыруо – ара х-оык хәакоуп. Даеа оыцъа – Ақәа икоуп. Гьена Осиа, рыцха идунеи ипсаххьейт акәымзар, егырт зегьы хәакоуп... Ускангыы: агырқәа, ақыртқәа ишыртахыз ихазныкәо икахамтит! Хара, хыцхьазарала хыц-оыцк иказ, апсуаа, Апсны Азаанатеидгылақәа рғы аус ахьяауоз!..

Сахьазааиуо!.. Убасқан, убри аамтазы, Анатоли Барганцьиен Игор Марыхәбей реицәажәарағы, иатахны иазырцхьазейт: Апсны ахьзала ихамаз адепутат Арзынба иацәажәара шатахыу, уаоы изымдыруо, мазала... Игор Ражден-ица Владислав Григори-ица дибан, диацәажәейт: «тынч хәицәажәароуп!» хәа... Арахь, Ақәа, ақыртуа КГБ-аа хашьтоуп, иара – Владислав ишьтоуп, ицклыпшоит!.. «Хәбейкәшәари, хәбейцәажәо?!» хәа еибырхәит... Сара усқан, уи ақра аполитика салан хәа шәасхәар, шәызжьейт ауп. Игори сареи хәицын, хицныкәон, икартцоз збон! Схағы иаазгон...

Игор Марыхәба, Владислав Арзынбей иарей еибырхәаз ансеихәа: «Ешыра ақыта схәтә бахчак сымоуп, пхьакыртоуп, убра хәикәшәап!» хәа иасхәит. Игор Владислав Григори-ица еихәан, дакәшахәтхейт: Ешыра, сбахчәғы – айкәшәара!.. Ешыра хәаит... Сабхәында, Чедиа Игор дьжәдыруоит ара итәоу, абизнес знапы алакыу... Уи иасхәахан, ибзианы ххәы кәиттит. Хәххәсақәа – ицшәмей сыпшәмей еицхырааит... Уа ихәкәшәаз, Султан Аәзба, зыпшәма-пхәсгәы ххәы иағыыз, смашына хазы иганы, итәхыит...

Хоык сдачаҕы хаинианы хаикөшөит... Убраҕа аицэажэара калыит. Имҕапызгоз, Игор Ражден-ица, абра дтэоуп. «Хатыр зкэу, Владислав Григори-ица, ухацкы!.. Хазтагылоу аамта убоит... Ацсны анапхгараҕы умнеир ада, ацсуаа цсыхэа хамазам!..», хэа, абас ацэажэара дналагыит, Игор... Владислав, иаразнакы мап икыит!.. «Қарт иҕоуп ацсуаа, сеиҕа аҕышэа змоу, убарт рахытэ азэы даагазар еиҕыуп!», - хэа, халеибжэеит... Игор, иаҕаршэны мап икыит. «Урт ацсуаа уахь Қартка изыргаз, уа аматцура дукэа изахадыргылаз – қартаа Ацсны азы имҕапырго аполитика – даргыы абра имҕапыргаларц азоуп! Калашья амазам!» ихэит, Игор... Аицэажэара гэгэаза калыит! Рыгөкэа неибырхоз цыышьон, сара сахьырзызырҕооз!.. Игори иареи акыр иҕэгэаны аамта ргыит... Еибырхэаз зегыы ара еитахэо, шэгэы цыстэом!.. Атцыхэтэаны, еибаршит! Владислав дазааигыит, Игор! Дақэиршахатхейт: Владислав Арзынба – Ацсны анапхгарахь инеиразы!.. Ас еицш азтаара, рацхьаза акэны Владислав идызгалаз Игор Марыхэба иоуп. Даеазэы, уаанза, идикылахьазар, Владислав Григори-ица ихэон, хымпада!..

Нас, Игор Ражден-ица, ирыдыркылараны иказ – «Ацсны Аконституция» аацэыриган, иацхьа иқэйтцыит. Владислав ибла нахьижыт. Уаҕа ихаданы излацэажэаз – Ацсны Иреихазоу Асовет акны, анапхгаҕоцэа рыхьызкэа ахьаныз ахэта ауп... «Абри умбои! Ацсны Ахантэаҕы актэи ихатыпуаҕы аматцура абра икалар – ишыақэыргэгэахар, ақыртуа дкарымтар рузом! «Иамухроуп!» хэа еихэит... Аконституция ахэтач, акык-обак ацитцейт Владислав Григори-ица...

Абас ауп ишалагаз: Владислав Григори-ица Арзынба Ацсны Иреихазоу Асовет Ахантэаҕы хэа, напхгаҕыс инеира! Иацшьазгаз, Игор Ражден-ица Марыхэба иоуп! Абра дтэоуп!.. Еиуеицшым ацэажэарақэа картцыит: ицан-иаан, «ари – сара даазган», «ари – сара сипхьан» - рхэоит!.. Иказ-шыказ – абас ауп ишыказ!..

Игор Марыхэба, усқан Ацсны Жэлар Рфорум «Аидгылара» Ахантэаҕы актэи ихатыпуаҕыс дықан, иажэа – цхылдан, амч аман!... Игор иоуп Владислав изтаара «Аидгылара» анапхгараҕы иқэзыргылаз!.. Иагышыақэдыргэгэеит! Ажэларгыы, нас ирылатэо иалагыит – Ацсны анапхгаҕыс икалараны иказ избахэ!... Абас ауп Владислав Арзынба икандидатура Ацснитэи адепутатцэа рсесиахь ишцэыргаз...

Даеакгыы шәасхәоит. Аиқәшәара хаман Ақәа, асааиртә «Тбилиси» хәа иқаз, аресторан аҕы. Убраагыы, сара еиқәсыршәаз аишәаҕы хәиқәшәит: Владислав Арзынба, Вадим Бжаниа, Игор Марыхәба, Саид Ҙаркыыл. Сара җамадастыгы сықан... Убрагыы, излацәажәоз убри акәын: Владислав Арзынба Ацсны анапхгараҕы иахагылара азцәара... Владислав Григори-ица убыскаара днаргыит... Дазыразымхар қамло акнынза днаргыит!..

Абри жәдыруазароуп! Сара исхәаз ажәа ашахатцәа амоуп. Акыпцхь ианылоит, ааигәа. 20-қа дақья кыпцхьны исымоуп...⁵

Игор Ражден-ицеи сареи – хара хәицныкәара, хиоызара, иқахтцаз, инахтцаз... Зегь рацкыыс еитцны иқазтцаз сара соуп. Аха, исылшоаз ахәычала – срыцын, иқастцон! Иахьагыы, исдырбаз амҕа: Анатоли Виктор-ицеи Игор Ражден-ицеи исдырбаз... Убри аполитика ахь саазгаз, рыоцьягыы роуп. Иҗабуп хәа расхәоит!.. Арасқатәи хәжәлар срымдыррыргыы қаларын...

Аамтала, зны, Владислав Арзынба Ацсны ахәынтқарратә банк ахь сиигар иҗахан... Ацсны Аминистрыцәа Рсовет акны скандидатура шықәдыргәҕәахьан. Иара, Қартгыы, Қарттәылатәи абанк аиҗабыра рҕы «сшықәыргәҕәаны» саахьан... Аха, ант, ишысхәаз еипш, иқами, иаадыруо ауаа... «Иқоутца закәызи?!», «Аиба дқәутцар, қалома?!», «Абанк маатқ узтыгом!», «Ауама қалыит!» - рхәан, рхәатәы хейтцаҕәышьеит!.. Сара схатыцан

⁵ **Игор Марыхәба** ибзоураны Владислав Арзынба Ацсны Ахәынтқарра анапхарахь инсира шықалаз атәы шықәиргәҕәоит, далацәажәоит **Азарет Аиба**, урыспәала иооыз истатиа акынгыы. «... *Истинная Правда – об избрании Владислава Григорьевича Ардзинба Председателем Верховного Совета Абхазской АССР...Инициатором был известный политик, ИСТОРИК, патриот Абхазии Игорь Ражденович Марыхуба....* Игорь Марыхуба внёс предложение, чтобы Владислав Ардзинба возглавил Абхазскую республику, и, стал настаивать на этом, обосновывая вескими доводами. В.Г. Ардзинба категорически отказался. Спор продолжался длительное время... Особо хочу отметить то, что в ходе нашей беседы, В.Г. Ардзинба ни разу не упоминал, что кто-то ему уже предлагал возглавить Абхазское государство. Это очень важный факт!.. Могу сказать, что наша встреча в селе Нижняя Эшера была результативной... Вслед за этим в Абхазии, абхазском обществе началось обсуждение кандидатуры Владислава Григорьевича Ардзинба на должность Председателя Верховного Совета Абхазской АССР. Игорь Ражденович Марыхуба продолжал работать и общаться с Владиславом, в результате чего кандидатура В.Г. Ардзинба была вынесена на обсуждение «Народного Форума Абхазии «Айдгылара», ибо, было достигнуто – дать согласие быть избранным Председателем Верховного Совета Абхазии... Впоследствии – что и было выполнено – воплощено в жизнь!..», - пишет он, в газете «Независимая Республика» № 13 от 9 июня 2022 г., с. 9.

инаишьтыз, иҗалтцаз жәдыруоит: аибашьраан, апатрон злааххәо хмоуо, абанк җарцәны, Москваҗа иҗеит!..

Абас иҗан, шәхацкы! Җауаажәлар, шәхацкы!.. Сара исхәаз зегьы шьякәзыргәгәо ашәкәкәа сымоуп, ашахатцәа ыҗоуп!.. Азәыр, акыр игәы иаанагозар: сыҗсы җоуп, сыҗоуп! Исыдгылаз, исывагылаз – зегьы ыҗоуп! Аҗак җастаратәы сыҗоуп!..

Аманшәалара Анцәа ишәитааит!..

Игор Ражден-иҗа! Уаапсара зегьы, иҗаутцахьоу зегьы, - хажәлар ирзеигьхо иаауоит! Умацара уакәым: уфызцәеи уареи... Җаргьы, иахьынзаҳалшоз – хувагылан, худгылан!.. Москваҗа, Горбачиов ихьзала иффыз, ашәкәы ханпы анатцаффооз, абас хәиҳәон, Игор Ражден-иҗа: «Убас иҗалоит аамтәк, шәхацкы, шәарт ижәдыруоз! Аҗсны зны ақыртқәа нхон! «Абаа, археологцәа, шәашьталаны, ақыртқәа рышьта инхаз шәыпшаа, рыбфачыц шәыпшаа!» хәа, рхәо иҗалоит!» - хәа... Изхәоз абра дтәоуп! Имцны исхәозар!.. Иҗалама, Игор Ражден-иҗа, усқан иухәоз?!..

Исхәаз, хыхь иагсыжьыз! Игор Ражден-иҗа иихәаз җалыит!.. Тамаз Надареишвили Аҗсны анапхгарафы, актәи ихатыпуафыс хәа днарымгар рымуит. Зны, избахә рхәит Вахтан Җолбаиа... Аха, ашьтахь, абни Надареишвили днаргыит... Нас, иҗалаз шәара ижәдыруоит... Адепутатцәа ршеит! Җажәлар рфы – аиҗагылара җалыит! Аибашьрахьы – хкылыреит!.. Абас афы хәаит!..

Аманшәалара Анцәа ишәитааит! Сшәыкәыхшоуп!..

Игор Ражден-иҗа – шәышықәса еиханы иньутцо, иньутцо – гәабзиарала иньутцо, Анцәа ихәааит!.. Амотацәа иумоу рыла угәыргьааит!.. Иҗкәын иҗаитцаз Москва ансамбль дузза: жәаха иахдырбон, Аҗсуа телехәацшрала!.. Москва иҗоуп: иумоуп узыргәыргьаша, ухылтц рыла!.. Ас еицш, иумоу аҗстазаара, - аманшәалара, нагзара аманьы, Анцәа иуитааит!..

Аманшәалара, Анцәа ишәитааит! Абзиара шәықәзааит, саашыкәахшоуп!..

Җәыгәыца Җыкырцха: ... Ажәа имоуп, Заур Малиа...

Малиа Заур Владимир-иҗа, (Гәдоута араион Абыргцәа Рхеилак алахәылаф)... Ара ибзианы ирхәит. Аҗоурых иалацәажәит... Фарид Кобахья ибзианы дықәгылыит.. Ажәа бзиақәа рхәит – Азарет Аиба иоума, Анатол Бганба иоума... Сшәыкәахшоуп! Абзиара шәыманы Анцәа шәҗаитцааит!..

Сара, ажәак-фәжәк роуп исхәо.. Ари ахатца! Аҗсуа хатца зыхьзу иоуп! Иахья иффыхьоу, иҗаитцахьоу, иаапсара аҗра җазцахьоу -

дмачыгуп!.. Абжа-айтабжа
казымтацгы, атоурых ахыз
ду рыхыызтэны икоуп! Урт
ауаа здыруоит сара... Аха,
уи заххэараны хзыкоуи ҳа-
ра?!.. Ҳаибырцьо акэым-
кэан, ҳаиғаагыло акэымкэан:
ауафы дапсоума?!.. Дшышь-
тхны, хэычык – дышьтх!
Дапсамзаргы – умеиґра-
гылан!..

Иахья, Игор Ражден-ица абзиара уманы Анцэа укайтцааит!..
Даара ацбабаа убахьеит: Ацсны азы, ужэлар рықэпарафеы!.. Ацсуа
жэлар ртоурых азы – дықэцеит!.. Х-томк ифэит, абри ахатца!..
Х-томк аума, аброшиура зыффыз, иахья – «академик» ихызуп,
«доктор наук» хэа дыкоуп!.. Аха, уи зеггы захтахыузеи?!.. Уиггы,
дапсуыуоуп!.. Сикэахшоуп!.. Уиггы дзакэу еиликааратэы Анцэа
дкайтцааит!..

Актэи атом, абра иапхяз шэрацэоуп хэа сыкоуп, сара. Ҳара
еиқэлацэоу зеггы, уи ҳацхяхьеит, иаабахьеит... Аха, абри ҳеар,
убарт ирбар стахыуп. Убарт, иахья, аиаша шэасхэап: хымпада,
хтоурых изадхмырпхьалараны хыззыкоуи?!..

Игор Марыхэба, абжы иргеит ҳара хтоурых! Абыжгы
хахаит, аиаша уасхэоит!.. Ҳара ихахаит, ҳара!.. Ҳалахэын,
ииффыз атоурых, аха... Иамыпхьяцгы ыками!.. Изамыпхьяцгы
ыкоуп – ачкэынцэа, азгабцэа... Ҳеар, хдеицш, - ҳа хеицш икало,
ҳа ихаттамхо Анцэа икайтцааит!..

Актәи атом хәа хазлацәажәо: «Ацсуа шәыкәкәа» хәа, «Абхазские письма» хәа, урыс бызшәала изыхьзу... Шәара ижәдыроуит, атоурых сара салацәажәо сыкәам... Иарбанзаалакь, акы аанамыжыкәан, хәыц-хәыцла – зегьы еидкыланы: ихьчеит, икьыцхьит! Изеит, икапанит, икайтцит!.. Иказтцада, убри еипш икоу?! Сара дсыздыруом, иказтцаз!.. Ари, Игор Марыхәба икайтцит!.. Итцәахьит, зны!.. Даараза ашәартара аныкәазгы: Ацсны Ацьынцътәылатәи аибашьра аныкәазгы!.. Нас ицәыригеит! Икьыцхьит, шәыкәны!..

Цьоукы, ифәгылазгы калыит! Аиаша шәасхәап!.. Аха, уи итәы иара имазааит!.. Дызтахымгы ауаа хәмоуп!.. Аха, икаутцараны икоуи?!.. Дызтахьу еиха ирацәоуп!.. Ашәкәы афәра, ацсуа тоурых уалацәажәара, афәрада хәа умамкәан Анцәа укайтцааит!..

Аиаша уасхәоит... Сара даараза сгәы иаахәоит... Ушәкәы, инархәы-аархәо, икьыуп... Истахны саныкоу, снацхьалоит... Иахьсеилымкаауогы ыкоуп... Абри зегьы кәзцо: хгәы блоит... Хәзегьы хпатриотны хказтцаз – хәбацәеи хәнацәеи роуми!.. Хәцкәынцәагы, убас икәло Анцәа икайтцааит!.. Аха, хәра хкәнынза имнеир хәа сшәоит, сара!.. Аиаша шәасхәоит, сара!.. Шәарта аамта-цәгьак хгәгылоуп хәра... Избан акәзар, иапхьазом! Атоурых уалацәажәаратәы акаларазы – уацхьозароуп. Иуцшаароуп, урызтцаароуп... Аихабцәа уцаны, урызтцаа! Иуархәоит!.. Уи хәра хәчык ихагыуп. Аиаша ухәар, еиха еигьыуп!..

Хәра хәбицара, иахьа икоу аиқәлацәа: хәзегьы, ашәкәы ианыу, урт ашықәсқәа хәрхааныуп. Уи хәра агәта хәлажьын, аиаша уасхәоит! Хәисит, хәикәпәит! Хәисит, хәибашьит! Ихәлшоз ахәычы кәхтцит! Аиааира хгыит!..

Ацсуа иахьа ихы дакәйтуп.. Ихақәйттра мацара акәымкәан: уи ада, уи акәымкәан – ахьчарагы ыкоуп! Ххәынтқарра – хәхьчароуп! Ххәынтқарра хәрцшзароуп!.. Ишақәнагоу еипш хазныкәароуп!.. «Уаха-саха!» - акәымкәан: хәакәытцны, Ацсны пшзахо Анцәа икайтцааит!..

Фадатәи Ладатәи хәа, абри хәкәытцроуп!.. Хәра хәкәытциижь-тәи акраатцоит, Гәдоутәа!.. Изымуо, абрахь, Афәда икоу роуп!.. Ихаццараны икоуи?!.. Уртгы хәшыцәа роуп! Ихацсыхәи, хәра?!..

Нас, абри дызхуркьои?!.. Аиаша ахьихәаз?!.. Аиаша умхәар, калашьа амазам!.. Аха, аиаша – ухәаларгы, уакоит, уара!.. Абри закәуи, уара?!.. Нас, аиаша ххәар кәлазом!.. Нас, хәбацо?!..

Игор Ражден-ица!.. Аиаша хәала! Иудгыло рацәоуп!.. Зқышык хөызцә роума!.. Хакамзаргы!.. Хацкөынцәа ыкоуп!.. Убарт рыла угәырғо Анцәа укаитцааит!.. Агәыцқьара Анцәа иуатәишыааит!.. Итабуп!..

Гәыгәыца Цыкырцха: ...Иахьа хайкәшәара зызкыгу ауафы ажәа истаанза, истахыуп хәычзак абри хмузеи салацәажәарц. Ара икәгылозгы азбахә рхәон...

Иахьа хмузеи, абри амузеи, х-Цынынцәтылатәи аибашьра анеилга, рацхьазатәи музеиуп. Абри апитцеит Владислав Григори-ица Арзынба. Убаскан, убас ихәит: аамтала... Ускан иҕагылаз калыит: «Акәа икоуп амузеикәа рацәаны!» хәа... Иара, абра инижьыз ишәкәаҕы, абас ианитцеит: «Аамтала иахтны қалакьны иахьыказ, Ацсны зегьы – «Адгьыл ду!» хәа изышьтаз аҕы, ихымцадатәууп, амузеи ақатцара!» - хәа... Абра Гәдоуҕаа рымацара ракәзам, Ацсны – ахы-атцыхәа, иҕахаз: нанхәа мза 14 инаркны – цәыббыра мза 30-нза – иҕахаз зегьы рпатреткәа кыдыуп... Хара хплан акны икоуп, уажәы, ахәаахьчараҕы зуалцшыа назгзоз ирзахкып хәа. Урт рхыцхьазара – цшышәи ҕынҕажәа жәипшыҕык рҕынза иназоит. Убартгьы ирызкхо – хымцада иқалоит...

Уажәы, абри хайцылараҕы ихадоу ауафы - изыскоит сажәақәак.

Ацсуа тоурых адакьақәа аартуо хәынаххар: ахаан ишьта анымтцзо, ацсуа милат кәпараҕы, зьыбааи, зускәеи, зхатцареи назаза иаанхо фырхатцоуп. Егьа зқышыкәса царгы, уи ицьабаа – цсра ақәзамкәан иаанхоит! Мац-мац, насгы – иҕоурыхтә «хьтәы шәандыкәра» - ессаира излаиртәоз, хмилаҕаҕе иахзеикәмырхаз, еихаракгы – атоурыхтә тынхақәа-ахыцхыртақәа роуп!.. Иара иахьа апхьаҕцәа рхата иритит ишәкәкәа: еилахкааратәы, - хазнысыз амҕа шымариамыз, ишыуадеиҕыз ртәы зхәо!.. Убри ауадеиҕара, Аиааирахьгы хкылызгаз, - хайдгылара ауп!.. Хара хайдгылара, хайлабжьара, хайбааигәара, ажәала хайдтәаланы, еибыхәаны, амҕа иашахь икылааго, аиаша зхәо – «Ацсны дагоуп!» хәа, изаххәо акәымкәан, еакала хихәацшо акәымкәан...

Уи иҕынхаз, иаанижьо, атоурых иазаанижьо абарт ишәкәкәа зегьы, хымцада, уи иреихау малхоит, зегьы рзы... Заацсара мацым, зны-зынлаггы, игәы анцжәо, даара иуадеиҕоуп иблакәа ахпшылара!.. Избанзар, мчыла иқатцоу, мчыла еизгоу, даханы, иара, еидара тцас, ихала датцаланы, абри – хмилаҕ рыкәпара атоурых – ихәда икәтцаны иааигоит, иахьанза...

Хаангы исхаштом!...1989 шықәсазы, ииун 15 аены, ауыха, илашыцан: агъеиѿ-агъеиѿ хәа, Ақәа, Ленин ихыз зхыз аштафы, ибжбы ықәыѿѿон!.. Ихы-иѿы хаздырзомызт, хара!.. Ускан даабазомызт... «Зныкыр дахбарушь, абри, абас ицәажәо!» хәа, хақан... Нас, Владимир Пшькан-ица (Платон-ица) Анқәаб иахзеитеихәон, уи итәурых, дызфыз аус – ишус цқбоу!..

Ажәа истар стахыуп, ацсуа тәурых аѿы зцәабаа дуззоу, Игор Ражден-ица Мархолиа (Марыхәба)...

Марыхәба Игор Ражден-ица, (атцарауаѿы-атәурыхтцәаѿы):... Еикәшәаз абзиара шәықәзааит!.. Абзиара шәымазааит!..

Иахья хаикәшәара: абра, ацәажәара икәтәоу зегы ааидкыланы уахәапшозар, атәурых тцәкы аанахәоит!.. Избан акәзар: шәызхцәажәо ашәкәы ианыу аамтәкәа

– абжаихрасык иалахәыз шәоуп! Аѿар, абра итәоу ракәымзар. Шәыжәлар шәрылагылан: агәамтц-хамтцра икәз, ақәцара икәз, шахәтра азызуо шәоуп, хәтала иалагылаз шәоуп!..

Сара, убарт ашәкәкәа, архив иаднакыло хәсабла икәкәоу, еидкыланы, убарт «ирхәоз» ала ашәкәы еибытаны, изыѿѿит.

1967-тәи, 1978-тәи – абарт ашықәсқәа ирытцанаңыз роуп. Ари сышәкәаҕы, иапцханы – «ари ииашам», «ара ииашам», «абра агха уыхт» хәа акәымкәан, «хагәыларцшны, иаххаагаз, иахгәаладыршәартә, еицамккәан, абас ианыгуп» хәа, абас иахьахцәажәаз, сара сзыхәан, хамта дууп хәа испцхьазоит...

Избан акәзар, аґоурых зыфәо, ииашаны ифәозароуп! Аґоурых – ажәлар рсаркьоуп! Ажәлар ирхаргаз, ус, инеицак-ааицакуо – ихақзам! Рхақ узгазом, иґалазом!.. Атоурых зыфәоит хәа уалагозар, ламыс умазароуп!.. Ужәлар рхьаа – ухьааны, иудыруо, ақбаад ахь ииаугозароуп!.. Уа салахәны, издыруо ауп!..

Абра итәоу, зықәра еиґа иґоу: 1967-тәи ашықәс аан, Ацсны ахтыс ду шыґалаз жәдыруоит, Аґәа ажәлар шеизаз – ижәдыруоит. Аха, хаґа-хаґала, адокументқәа еиқәырханы иґамзар, иґатцәкьаз рышьақәыргылара даара ицәгьыгуп!.. Насгьы, уа салацхьан, салагылан! Ари ашықәс еиқәхьит хәа сара испцхьазоит!.. Избан акәзар, даеазәы дааины, ушьта абри изеицакзом!..

Абас ахьит – 1978-тәи ашықәсгьы. Убра, мызла иґоуп... Мызла иґоуп, мышла иґоуп – Ацсны уи ашқәсан иахнагаз!.. Адокументқәа – убас «рхәоит»!.. Уажәшьта, дызустәзаалакь, азәы днеины – «абни абас иґастан», «абра абас изун», «абна – еицакын» хәа изымхәо, ихаґа аицакра изыґамтцо, аґоурых убас, аґынанахьит!..

1989-тәи ашықәс, х-Цьынцътәылатәи еибашьра аламталазы... Уи ашықәс азгьы, шәкәык изыфәоны иґоуп... Урысшәала ифәуп, иахьзуп – **«Агрессия Грузии против Абхазии в 1989 году»** хәа...

Абарт ашықәсқәа, излауоз ала, еицамккәан изыфәоит... Ашәкәы ркуоит, нас – атцарауаа. Иркраны, иапцхьараны иґоуп. Аґар – иркраны иґоуп. «Абри агха зыґаитцеи?!», «абра, абас амц зихәеи?!» хәа, ирымхәаратәы, изыфәоит. Ас «рымхәаратәы» хәа акәзам – ииашаны изыфәоит хәа сыґоуп... Иакәым ушьтахь уашьтан иузырхәо, аґоурых аґы – ихәартәахазом! Абри аганахь ала: «избаз – ишызбаз» ала амфәа сықәныґкәеит. Цьара «ицьбарацәоуп!» хәа, издызымкылаз қалар қалоит, егыюоит. Аха, иара аґоурых шыґоу – иара иашазааит! Егырахь, ирхәо, уи сара хьаас исымазам!..

Абарт ашықәсқәа – 1967, 1978, 1989... Абарт ашықәсқәа Ацсны иахнагаз, хажәлар ирхаргаз – иаамта «уасхьырны» иґалыит. Ирзыґалыит, асоветтә аамтазы апсуа жәлар ирхаргаз, ирхарганы ирцеицшызгьы – рынцшо...

1988 шықәсазы Аңсны ахтысқәа рығедырғәғәеит... Ѓьаргы Алықса-ипа Зизариа маи мзасы дыңсит... Аңсуа институт дузза, аңсуа җарауафы дузза – иахагылаз!.. Ара иноугалакь – дҗаломызт! Уа аинститут аонутҗка аймакра калыит: «ани дататәуп, ари дататәуп!» хәа... Абас аамта аныказ ауп, абри Владислав Арзынба – абрахь, Аңсныка иаагара шыкалаз!..

Ашьтахьтәи, 1990-тәи ашқәыс азоуп: ара Аиба ихәахьеит... Ускан, маза-аргама аус утәын.. Зегьы рыгәра сызгомызт... Амашьына змаз Азарет Аиба иасхәит: иара ихата, иахьа ара дгыланы ихәон – иказ-шыкатцәкьаз... «Абас ауп, Владислави сарей хайкәымшәар калом! Иахәатәу сымоуп» - схәит... Иҗахымызт, Владислав! Нас, аҗарауафы иашатцәкьа, иабейтахыу – Аңсны ахагылара!.. Иахьагы, зхы хәтыр ақәызтцо – аҗарауафьтцәкьа – дцазом, аматуратә ус ахь!.. Абыржәы – зегь мариахьит! Адепутатрахь еибарыфны ицоит, агьиуоит. «Ахақьым хадас» уца хәа иархәаргы – убрахь дцоит, уи азаанат изымдыруозаргы!..

Ус иказ иакәзамызт, Владислав Арзынба!.. Мчыла мацара, ихы иҗагаланы! Абас ауп ишыкалаз... «Ииашоуп! Қарт иҗоу аңсуаагы ыҗоуп, ииашоуп, егыиуп. Аха, зегьы аҗоуп, урт уахь иззыргаз – хазыуп, дара рполитикатә хырхарҗа – уахь даеакала иҗоуп, аус еицыруо иҗалом, Аңсны иахәом!» хәа, схәон... Абас ауп ишыкалаз... Иаразнакы дақәшахатхо агьиуо, изыкамлазит!.. Аиндатлара калыит!.. Уа, Ешыра еибаххәаз мацара акәзам!.. Ашьтахь: аицәхара афьынза хнейбацыит, игьит!.. Дазаазтг!..

Аңсны жәлар рфорум «Аидгылара» ахантәафыс Гогәуа иакәын иказ, сара - актәи уи ихатыҗуафыс сыҗан: исхәаз ылтцо иҗан!.. Аңсны «Аидгылара» усҗан иахәоз – амч аман! Владислав Арзынба изцаара убра иқәыргыланы, ишьақәыргәған. «Абри ауафы – абра датахыуп, абра – абас азы даҗтахыуп!» хәа, имфа ылхын, икандидатура нашьтын Аңсны аиҗабыра рахь... Иреихазоу Асовет ахь, адепутатцәа злахәхараны, иҗалараны иказ рсессиа ашка... Ускан, «Аңснытәи АССР» ахьзын...

Уаанза, 1989 шықәсазы, Владислав Арзынба Аңсны аҗнытәи – «СССР Жәлар рдепутат» хәа далхххьан...

Иахьейпш исгәалашәоит, абра Гәдоутә, Акультуратә Хан аҗны хаизара ду анымфапысуоз!.. Ускан, Аңсны ахьзала, «СССР жәлар рдепутатцәа» хәа, ралхразы, абра, Гәдоутә араион аҗны фыҗьа ықәгылан – Иван Хашьым-ипа җаркьыл, егыи сымфашьозар – Кәастә Озган... Убарт афьыҗагы рхатыҗан иқәхаргылыит – Тарас

Шамбеи, Владислав Арзынбеи... Убра еизаны азал акны итәаз ауаа рацәа рыфныуцәа, убасқангы «ибзианы» – аус аауит!.. «Абарт ҳақкәынцәа атцара ду змоу уаауп: азәы – диуриступ, егы – атцара дузза змоу иоуп! Абра иқәыргылатәуп!» хәа, рыфцәагы рызцәара абра, Гәдоутә иаазбит!.. Ажәлар ахы рытаны, ақәнага роухәар: рнапгы шытырхуоит, аишагы рызбоит!.. Убасқан, Владислав Арзынбеи, Тарас Шамбеи, Гәдоутәтәи аф-округк ағы иқәыргыланы, хәбыжкәа рытаны, депутатцәас иалхамхызтгы, убас қахымтцар: СССР Жәлар реизара дуззағы, Москва – апсуа жәлар рәахәы зхәодаз?!.. Убасқангы, имариамыз азцәара хадагы, абас иахшытит!..

Изхысхәаауо!.. Абра, сызлацәажәо аамта қалаанза - уаанза, хых зызбахә схәоз ашықәсқәа уасхырс хажәлар ирзықалыит!.. Хәцсуа жәлар рыхдырра убри ақра иахракын! Убарт, 1967, 1978, 1989 ашықәсқәа рзы, ицьюшьаратәы, убас еипш рхы аадырцшит!.. Ахәантқарра дузза – СССР акны, иахынза наза-аазоз, азәы ихы иртысыр қалазомызт! СССР акны – «асоветтә жәларқәа» реизарақәа қалазомызт, иақәйтзамызт!.. «Амилаттә зцәара – збуп!» хәа ипхязан!.. Ускан, апсуаа ирылшеит – рыжәлар зегьтәи реизара дуззақәа рытәылағы рымәапгарақәа!..

Абра Азарет Аиба дықәгыланы, усқантәи аамтазы исхәоз сажәақәа шәылеихәит: «зны ақыртқәа Апсны инхозма хәа, рышьта-мта археологцәа ашьтало иқалоит!» хәа. Ииашоуп, Москвақәа иахшытоз ашәықәкәа хнапы анрытцәафоз убастқәа схәон, ақкәынцәа ргәы сымшытырц, хәкәпара «атыхәтәа цымтәарц» азы! Аха... Ақыртқәа – хыпхязарала фынтә рыла ихаиханы иқан, абра Апсны, апсуаа иаххацаны иқалахьан!.. Арт хара – апсуаа, хамч рықәхоит хәа, сара сгәы иаанагазомызт!.. Аиаша шәасхәоит!.. Арт ақыртқәа харт хреииаиуоит хәа сықазамызт!.. Дара ақыртқәагы – апсуаа иахмақәпар, иахмеибашьыр – Апсны ргахьан, рнапағы иқан!.. Аха, Анцәа дыкоуп!.. Ипсадгьыл акәымзи!.. Апсны адгьыл аеартцасын, аеаршәшәан, хагацәа ықәнацеит!..

Ахәынтарра дузза – СССР еилабгоит хәа иаламгазтгы, - абарт ақкәынцәа ршьа катәазомызт!.. Убасқангы, **Горбачиов** ихарақәахаз рацәазахыит! **Ельцин** ихарақәахаз рацәазахыит! Еимаркуоз, реиндатлара – иахарахаз рацәазахыит! Асоветтә хәынтқарра хдырбгалыит!!!.. Ақыртқәеи хәреи ххала хәизынхо хқалыит! Апсуаа ххыпхязара ахынзамачыз, усты ижәдыруо

ауп!.. «Хаамта ааит!» - рхәит, усқан, ақыртқәа, «фырхацәахан?!».. Аурыс итанкқәа анроу: «ацсуаа наркьцны хнырхысып!», - ргәахәит дара.. «Ацсуа жәлар шыатанкыла инхартцәап!», «ацсуа зтаара наунагза иаазбып!» - хәа ргәы итаркыит!!!.. Шевардназе иқыртта ар иманы, еибашьрала Ацсны дакәлеит!.. Ауағеимшхаратә, азыбларатә, «акзаареи-акамзааратәи» шыаартцәыра ду, ацсуаа Рцбанцтәылатәи еибашьра Ацсны итагылеит!.. Ацсныгыы - фырхатцарала, хыызла-хцшала, Иааирала иахнагеит!..

Рыцсы сакәыхшоуп, абра зпатретқәа рканытә – рыбақәа тырхаха, ихахәапшо! Ацсны ахьчаразы ршыа камтәар камлазо: убас еипш ацьямыгәацәгъаза хтагыланы хкалыит!.. Нартаа дукәа рфырхатцареи, ргәымшәареи аарпшны, абрат ацсуа-чкәынцәа, рыцқәа ирмеигзакәан, х-нызқьоык иреитцзамкәан рыцсадгыл – Ацсны рхы ақәыртцит! Ейха ламысла иаазаз, Ацсуара ныкәызгоз роуп!.. Зыезаны, Москвака ицаз ацсуаа – ракәзамкәан!.. Абра, Ацсны ахы иафагыланы, абра ршыам дгыл рыхьчон, иара Владислав Арзынба ивагыланы, еибашьны хайкәзырхаз роуп!!!.. Абарт ианақәнагоу, ишақәнагоу рызбахә анахамхәа, акры хыкацтома?! «Ацсуа жәлар» хәхьзхазом, жәларыкны хыкалазом!

Хыхь зызбахә схәаз, хәцсуа чкәынцәа ршыа кәтәанза, Ацсны иахнагаз – убарт, 1967-тәи, 1978-тәи, ашықәсқәа, иахья шәызлацәажәоз, уи сышәкәы иарбоуп. Излауала, изласылшаз ала, документла еикәаршәаны... «Документла» анысхәа, иара аибашьра анцоз, цәгәацсышьала еикәсырхаз роуп!.. Сахьянхоз, сыфны ахыб иқәпсаз ацслымз иатцатцаны истцәахыит акәымзар, урт «адокументқәа» кәлазомызт!.. Адокументқәа Ацсны икәзамызт, индыртцәеит!.. Ацсуа институт рыбаыит!.. Ацсны Архив рыбаыит!.. Акы зхәоз зегы – ақыртқәа иццышәтәны изыкарцоз: хара ацсуаа хдоурых адырәагыых «икамландаз» хәа акәын!.. Хдоурых зегь акоюп, ашыақәгылара иафуп...

Иахья хайкәшәара атцак ду засто убри ауп: хәычзак, аапсарак збазаргы: сышәкәы иацхяз, уа ианыу ахтысқәа иалахәны икәз ауаа, «иашаны ианыуп!», «ихадхкылоит!», «иамыцхьяцгы – хәпхәоит!» хәа, абас ишәырехәо, иахьязышәхәо, инасыцуп хәа испхязоит!.. Избан акәзар: лабәба сахаанхыит, лабәба избоит!..

Ари, ас айкәшәара имариахазомызт, ахала изыкамлазыит! Абра дыкоюп зегы зхазгаз, Гәыгәыца Цыкырцха хәа! Ицәгып! Ицәгып айкәыршәара! Азәы дакәшәазом. Егы, «нас,

Игор Марыхәба ишәкәы акәхымкәан?!» - ихәоит. Даеазәы – иатәеишьязом! Абас икалоит, егыс икалоит...Аха, абырскатәи, абас еикәыршәаны, абас еиекааны, иахья: сышәкәы ахцәажәара калоит хәа сгәы иаанагазомызт...Зеггы рзы, «идуззаны, итабуп!» хәа ласхәоит!.. Ас икоу, ламыс змоу роуп, абас еипш икоу – ипшьоу амузеи акны ахагыларагы зықәнагоу! Изықәнагоу!.. Ара, ахақгы ыкоуп!.. Абра ачкәынцәа, зпатретқәа аабо, абарт – Ацсны азы итахаз ачкәынцәа ранацәа драцәажәахьеит, ртахашья далацәажәахьеит, итылтцаахьеит, анацәа дрыцтәыуо, абацәа дрыцтәыуо, руаз рыцылхәо, аңа лбоит! Акым, џбам, ихпам – ирызкны ашәкәкәа лыџхьеит!..

Сара издыруоит... Абра, Гәдоутатәи араионтә напхгара ахатарнак абра дтәоуп. Нас, исхәо рахап хәа сгәы иаанагоит... џ-шәкәык иреитцзамкәан, абарт итахақәаз, урт ирхаргақәаз, рнысымџа (рбиографияқәа), абас еикәыршәаны, ишламоу здыруоит... Ильцхраатәуп, итыжытәуп! Ашәкәы ауп иаанхо, хәра хқалазом!.. Ашәкәы ауп - иаанхо!.. Ашәкәы зызбыз, адунеи ағы – аџыра зызбыз – саарыкәхшоуп! Рацхья – «клинопись» хәа, убас ианцаны рәаархан, нас – аџыра абранза иааит!.. Ианутаз ада, акгы аанхараны иказам!..

Итабуп хәа шәасхәоит, абра иахья, сышәкәы ахцәажәарағы зәалазырхәыз зеггы, иқәгыланы иахцәажәаз зеггы, лымкаала - ажәахә бзиақәа азыказцақәаз – Дифа Габниацхаи, Фарид Кобахьи. Фарид Кобахья – Ацсны аҥоурых атцарағы, алтцшәа бзиақәа ааирцшып хәа сиқәгәыҥоит!.. Адырџагых, Гәыгәыца итабуп хәа ласхәоит!.. «Абра хмузеи ағы, ушәкәкәа зеггы – иаанужроуп!» лхәан, изыџхьяз сышәкәкәа зеггы, абри амузеи ағы иаансыжыт, хамтас иастит...

Ара, хәра иахья абас хәхьеикәшәаз, хәхыкоу – Ацсны агәеисыртоуп! Бзыптәи Ацсны ауп!.. Лыхны – Ачбақәеи, Ачачбақәеи – рахтынра дузза азааигәара ауп! Ацсны абжьаратәи ашәышықәсақәа рзы, Анакәациа ақалақь – Ацсны-Абазгиа агәеисырта ахыкәаз ауп, актәи ахтны қалақьс иказ – Анакәациа азааигәара ауп, абри хәцәажәара зеггы ахымџапысу!.. Уи азоуп, арака макьяна - ацсуа игәы-игәатцәа аисшьа бзиоуп!.. Ус иагыцалоит хәа сгәы иаанагоит!.. Иара Лыхнытәи аизарақәагы абра акәын иахыкалоз: ацсуа жәларзегытәи реизара дуззақәа иахымџапысуозгы! Абра - еиха иалшон! Абра – еиха агәра ган! Абра акы ухәозаргы, аибәхәашья хәкәшәаны, ақыртқәа

ирзымдыруо, КГБ-аа азэггы ирзымдыруо, апсуа жэлар еизаны, иакэнагоу ашэкэы шытыхны, Москванза – «апсуаа рхъаа» царатэы, абас ҳафын...

Асоветтэ ҳэынтқарра дузза ахынза-назаазоз, даеа жэларык цъара еизаны ҳаа аныказамыз, ҳара Апснаа – «ҳавтономиа иахъыз» - «абни ауп, абри ауп!», «абас ауп ақыртқәеи ҳареи ҳаинымалуо, хшыкоу», «Апсны - Қарттэыла иалгамзар ада цсыхәа ыказам!» ҳаа, апсуа жэлар реизарақәа рәы, ирхәон! Ақыртқәа, амилат еилыхра аус акны – «ақыртуа расизм акнынза», «ақыртуа нацизм акнынза» - рхымғаацгашьяқәа, ишыказ еицштәкба, «х-Апсуа шәыкәқәа» «ирхәо», ирынтцаны, абас иаанҳажыт...

Иахъа Украина иахасыз – уи акәзами?!.. Иахъа, уажәы Украина икоу – иара акәзами?! Уа инхо аурысқәа ирхырго – убри акәзами?!.. Дазәым-дөыцъам, даара ҳатыр змоу атцарауаа аурысқәа, ирхәо иалагыит: **«Божий, мой! Что, вы абхазы пережили! Что вами выстрадано! Мы, русские, очень хорошо сейчас понимаем!»** ҳаа... Урт, абас рхәо иалагыит.. Абас, аурысқәа еиха пату ҳақәырцо иалагыит!.. Уи аума, Донецк апсуаа рычкәынцәа цаны, аурысқәа ирывагыланы еибашьюит!.. Анцәа иумхәан, аха шәазхәыци, иахъа Урыстэыла Украина имғаацнаго аибашьярафәы иатцахар – Апсны иапеицшхараны икоу?!..

Дара ақыртқәа ракәзар, ана азәы дырцшаауоит, ара азәы дырцшаауоит, аукраинтэ нацистцәа ирыдгыланы аурысқәа ирабашьюит!.. Ҳара Ҳдыынцътэ еибашьяраан, ара Апсны, ақыртуа нацистцәа ирыдгыланы, урт аукраинтэ нацистцәа иахәамгылазеи, апсуаа иахмеибашьязеи?!.. Ишәгәалымшәои, Апсны аиааира анага, урт аукраинтэ нацистцәа, Акәа, иахъатәи «Аиааира» аштафәы ишыны икәыжьзамзи?!.. Мчыбжык иназынацшо, урт ишыыз уа икәжын, ахәаанырцәынтэ иааны, ацсәа рпатретқәа тыхо, «апсуаа ирабашьюоз зустцәада?!» ҳаа, абас рхәо, абас икәын...

Изхысхәаауо! Уамеикәатцәа х-Апсны иахнагахъеит! «Изақәи: апсуаа ирхаргаз, иарбану?!» ҳаа, абас, азәы дтцауозарггы: иахъа ҳазлацәажәо ашәкәы – «адокумент» еицш, «апаспорт» еицш, рапхъа инаганы инарәахқлакь, ҳажәлар ирхаргаз аацшоит!.. Ажәлар ссир ҳамоуп! Апсуаа рхыцхъазара абраанза изааиз, измачхаз, рыцсадггыл акны азәы дааир, дақәлар, ирымаикыр руамызт! Рыцсадггыл иакәзозарггы хъаас имкзакәан, ага иеацхъа рхы млadyркәзакәан, иахъа уажәраанза, абас – ҳажәлари, Апсныи еикәырханы иааргоит!.. Нақ-нақ, ҳаиха зымчу сихәоит:

ҳәар – игыло рыла, абри, шьала икәабаны иаагоу – Аиааиреи, Ахьыпшымреи, дмырфашьаратәы, Анцәа икайтцааит!..

Владислав Арзынба еипш иказ! Султан Сосналиев еипш иказ! Сергей Дбар еипш иказ!.. Абарт ахацәа, абарт камлар – Ацсны зыкалазомызт!.. Ускан, абра Гәдоутә... Август 14 рзы, еибашьрыла ақыртқәа ҳақәлыит! 18-тәи амш ақнынза, абра Гәдоутә – илак-фәкуо еилан! Владислав Арзынба инапы ыртәиуо, «Москвака, ушааз еипш, уца!» хәа, ифын. «Хара, ақыртқәеи ҳарейи ҳаинаалоит!», «ҳазтцаара хара иаазбоит!» хәа, апсуаа изхәоз мацфөмыызт!.. Абас ала, август 18 аенынза азтцаара зыбзамызт: апсуаа ақыртқәа-ақөылафцәа ирфәгыланы еибашьозу, имеибашьозу?! Апсуаа ақыртқәа рығерыртозу, ирфәгыланы еибашьозу-имеибашьозу?!.. Абри, абас, Гәдоутә ишықалаз, ибзиазаны издыруоит!.. Уигьы, ус ишықоу еипш, еицәкра амазамкәан сышәкәәфәы иантцаны, иааныжьны икоуп... Ас икоу еицоукыр калазом! Иҳакзам!..

Хтоурых еицәамкәан, Анцәа икайтцааит!.. Зтоурых здырыз ажәлар – акгы рыхьраны иказам!.. Ажәлар зтоурых ззымдыруо, ирхасыз ззымдыруо, рхыпхьазара кәлоит, ирацәахоит... Аха, урт – изжәлархазом, «ажәлар» хәа рзырхәазом!.. Хәар, ҳапхьака зызбахә ххәараны икоу, зтоурых иазфәлымҳаны, ирдыуаны иқанатцы, ус еипш апеипш ҳауонатцы – ҳажәларгьы ыказаауоит, Ацсныгьы ыказаауоит!..

Ацсны шәагымзааит! Абра шәахьааиз, итабуп хәа шәасхәоит! Хәикәшәарақәа абзиарақәа ирызкны, абас икоу рыла, Анцәа икайтцааит!.. Сшәыкәыхшоуп!.. «Итабуп!» хәа шәасхәоит! Абзиара шәықәзааит!..

Азтцаара: Игор Ражден-ица! Москва Бровикови уарей шәанеикәшәа, еибышәхәази?! Избахә атәы ҳзеитоухәар хтахын!..

Марыхәба Игор Ражден-ица: ... **Бровиков Владимир Игнат-ица** ибзианы дыздыруон... Хазхцәажәо сышәкәәфәгы, Лыхны икәгылара атәы аноп. Абра, Ацсны, 1978 шықәсазы ахтысқәа аныказ, иахзааны иказ иоуп. Ускан, «Апсуа шәкәы» 130-фөык хнапы зтцаафөыз ҳахаркьаны, апартия ҳалырцо, ҳматцурақәа хрымырхуо, ажәлар реизарақәа, амитингкәа хрықәшәо, Ацсны иахнагаз, зегьы ижәдыруо ауп, издыруо шәрацәафөуп... Уи ашықәсан, даараза итцарзаны, Москва афәпхьа – апсуаа – **«Ацсны Қарттәыла алйра, алгара»** азтцаара шьтырхыит, ареферендумгьы мфәпыргеит! Аха, зегьы лтшәадахыит!..

Ускан, 1978-тәи ашықәс азықәан, Капитонов иаамышьтахъ, аматтура ду зманы Москвантә Аңсны иааз иакәын – Бровиков. **Капитонов Иван Уасил-ица** – ЦК КПСС амазаныкәгафыс дықан. Бровиков – уи дихатыңуафын. «Заведующий организационно-партийным отделом ЦК КПСС» хәа, аматтура дузза ааникылон... Хатала, Капитонов Аңсны «дкылкыа» даазгаз, Аңсны Аконституция ғың адкылары «иахьадхалаз» ауп!.. Аңсны Аконституция азтәара азоуп дзааз. Ускан, СССР иалаз автономиятә республикакәа зегъы Рконституциякәа рыдыркылахъан. Аңсны иаднамкылазацкәан, аеҳәара иахыңо иаауон. Москваа – «аңсуаа, араскатәи шәнахар каломат?!» рхәон... Аңсуаа ракәзар, усқан, напатцафәрала ареферендум кәртит, «Аңсны Аконституция» ғың акны иалагалазарц ахәтач – «Аңсны - Кәрттәыла излоу акнытә даеаңыара аиасра иакәитытәо» азин аныртарц!.. Адкылары изадхалазгы убри азоуп. Аха, СССР анапхгара ахызала, Капитонов Аңсны дааны, «аңсуаа – уи калашыа змам ауп!» хәа хәхәаны, дахынтәааз, Москвака дцеит...

Аңсуа жәлар Рзакәан Хадағы «иртәхыз ражәлагала» мап ацәкны, мчыла, Аңсны адепутатцәа зыңнатәаз ахыбра ар акәыршаны – «Аңсны Аконституция» рыдыркылеит!.. Аңсуаа ари даараза иаргәаит, иаргәамтит: аизара дзузза Лыхнаштә имфәдыргеит – ииун 7 аены!.. Шевардназе, уи аңсуаа «ргәаара», ихы иархәаны, ара Лыхны еизаз аңсуаа аурыс рабңыларла ихалаларгы цәгы имбо даныкәаз, хыла-гәыла ханыкәаз, хнеилаз аамтә азоуп... Бровиков даараза ихы бзианы иааирцшит... Шевардназе усқан «иитахкәаз» иимыркәцыит!..

Абра Аңсны, Бровиков дықан мызкы еиҳаны. Мызктәи иңсшыара зегъы, абра аңсуаа ихәкәирзит!.. Абра Аңсны икәз «ахыаа зегъы» титцааит!.. Лыхны икәгылары – даара ибзиазаны сышәкәы ағы иарбоуп. Иара ихкәоуп-ибзиоуроуп: Аңсуаа телехәапшра аума, ауниверситет ахыбра ағың аума... Аңсны анапхгарағы икәз Борис Адлеиба иакәын: уахъ, Москвака иңхы ухәа, Бровиков ила - «аңсуаа зтәарақәа» жәпакы Москва избын!.. Арткәа, Кәрт, Шевардназе иааидмыркәтцар кәмло, абас дтәдыргылыит! Иара ихатыңуафы, афәтәи амазаныкәгафы – Гьеннади Колбин, дхадгыланы, ибзианы дцәажәеит Кәрт, апартиатә пленумк ағы...

Сара Бровиков Москва сиқәшәит. Абра сышәкәағы иахәоит: ихызала изыфәыс – сышәкәы изызгаз атәы. Уи ауаф пату сықәитцон: спартбилет акәымзар, уаха акгы сымазамкәан,

иматтура дуззаҕы сидикылеит! Цаҕа, адкылыртаҕы, ател сизасны, «абас ауп, абри сара соуп, узбар стахыуп!» хәа иасхәаз, азирхеит!.. Дахьыҕаз, аколидор ахь ддәылтңны, дааины, ацсуаа реицш, убас – сгәыдикылыит!.. Старкраны иҕан, Бровиков иакәымзар! Сара шә-процентла издыруоит! Сышәкәәҕы изыҕоит, уи! Иара иакәымзар, сҕаркырц рҕы иҕан! Анс-арс, еҕы хәа, акәымкәан!..

Җаикәшәараҕы, убра зҕаара хаданы иҕан: Ацснҕтәи икәырҕахьоу – археологиатә маҕәарқәа, ахьтәы лыхқәа, аразыны лыхқәа, аҕама аума, анапхатқәа роума, археологцәа ирцшаахьаз – абарт зегьы, Қартҕа икәҕаны ирҕахьан! Урт рсиа хаман: рыхьызқәа аадыруон. Ианырҕақәаз – ашықәсқәа хаман. Абарт зныз ашәкәы иахҕахьан иара, хнапқәа атҕоҕны. Сара усҕан Ацсуа музеи аҕны, аҕәша еихабыс аус зуон... Насҕы, Ацсуа музеи аусуҕцәа, җаулафахәы иацларазы, актәи акатегориахь җаирҕарц «аҕәара» ҕахҕон. Бровиков ибзоурала, ашыҕахь хара имҕакәаны, избхеит уи азҕаара...

Усҕан, Қартҕылатәи ЦК ахадаҕы мазаныкәҕаҕыс аус зуоз – Виктория Сиразе дамырхьан, лхатыҕан – Гәырам Енукизе аус иуо далаҕахьан... Бровиков иҕы сыштәаз, Қартҕа ател дизасны, абри Енукизе «идитҕеит!», Ацснҕтәи ақыртқәа ирҕахьоу «амазара» зегьы Ацсуа музеи ахь иаздырҕеҗьразы!.. Убастҕәкьа, Қартҕа дизасит Отар Тактакишьвили хәа, Қартҕылатәи акультура аминистрс иҕаз! Иара – дацсыуахылтшьтран, аха, зегьы аоуп, ақыртқәа рҕы ҕаитҕон.. Сара ишсахуоз: «абарт аҕоурыхтә маҕәарқәа, акультуратә баҕақәа, ацсуаа ирзырҕеҗьны, ианбарышәтә?!» хәа, Бровиков ибҗьы гон иҕҕеиҕны, дызтацәажәоз ателтә абыкь ахәтҕы иикыз аҕны!.. Сышҕа имаз «аҕәрагара» «мзазакәан» иаарцшо, қартаа – аихабыраа, абас имчны драцәажәон!.. Асовет аамҕазы, ақыртҕа «қьанцыццәа», ас Москвантә азгьы дырмацәажәазацызт!..

Сара сеицш иҕаз ацсуа, апартбилет мацарала, уаҕа аҕыы сымазамкәан, Бровиков еицш Москва аматтура дузза змаз иҕынза снейны, сидикыло, аҕыуо, иҕалозма?!.. Ари рмаҕози?!.. «Ацсуаа Москва ас рымҕа ылхны, аҕалара!» - Шевардназе иуо дыҕазма?!... Бровиков абартқәа дрықәзит!.. Иматтура «дшапырырҕаз»: ирҕызмалны - «уцсадгьыл ахь уатахыуп!» хәа ауп. Иара дбелорусын: Балорусиа даҕахыуп, амилаҕла – иатәу иоуп хәа, Белорусиатәи Аминистрцәа Рхеилак Ахантәаҕыс дшьякәыргәҕәаны – Москва дапырыргеит!.. Изыбзоуроу - Шевардназе иоуп! Шевардназеи

Шьелокови реимадароуп! Қарттәыла МВД аминистрс даныказ, Шевардназеи иареи ибзианы еибадырхьан. Шьелоков ихатыпуафыс иказ – **Чурбанов**, Брежнев ипқа лхатца иакәын!.. Арт, ус, шыта зегы еилкаауп, ишеимадаз: ируоз-ирхәоз акәын икалоз!.. Насгы, СССР Иреихазоу Ахеилак Апрезидиум Ахантәафы имазаныкәгафыс иказ **Георгазе** иакәын, Москва тәи ақыртқәа «рнапхгафы», «ақыртүа-лобби» - «ахылапшфы»!..

Иара убри ииун 7 аены, 1978 шықәсазы, Лыхнашта ацсуаа реизарафы ицәыртцит, иамхыз Сақварелизе ицынхәарас, Ацсны Амистрцәа Рхеилак Ахантәафыс, рапхьаза акәны, милатла - ацсуа иатара, ишыақәыргәғәара! Уи аматтура дартараны дықан – **Кобахья Валериан Осман-ипа!** Бровиков ила, ацсуаа «агәыграгы» рыман!.. Аха, Шевардназе – Кобахья дамиххьан 1975 шықәсазы, Апартия Ацснытә аобком актәи амазаныкәгафыс аус ахьиуоз, иматтура афнытә! Уажәы, ас еипш атып хракы Ацсны деитар итахзамызт! Уи адагы – душьыргы, ақыртүа ида, Ацсны уи атып афы ацсуа икалара «алыиршазомызт»!..

Шевардназе, дшәытаза, абыржәы иахьеипш, дызбошәа дысгәалашәоит! Ацсуа – деитар иуозма?!.. Ақәа, Ацснытәи аобком афы, «ишиашоу аимадартә тел» ықәгылан, «вертушка» ахьзын. Убри ала Москвака дасны, икаитцалакгы, абри Кобахья дарымтаратәы икаитцит!.. «Уажәы, еиытцуо «Абирак Қапшь» Ацсны иахтыит, егыт», «нас, уи азцаара хәхәыпшоит!», агьиуоит хәа, абри Бровиковгы дижәеит, усқан!.. ЦК КПСС амазаныкәгаф **Суслов** иахьгы Бровиков ател дизасит Ақәантә, аха, аус «иалымшаратәы», абас икаитцыит!.. Еиҫада?!.. «Шәара ацсуаа ишәықәнагоу ақыртүа иакәзам, агыруа иоуп шәара ишәықәнагоу!» хәа, Убилава зыжәлаз, Қартынтә дааганы деитыит!..

Абас, Шевардназе, ииҫахыз каитцо, Ацснытәылеи, Қарттәылеи «инацәа иахаргьежьо», иамхра ацынхәарас, иламкьысзо дықан! Уи моу, Москвакагы дыргыит, СССР адәныкатәи аусқәа рминистырсыгы дқартцыит! ЦК КПСС Аполитбиурогы далартцыит!.. Горбачиов диваргыланы, абас аусура даладыргеит!.. Абас еипш иказ ауаа анпхгарафы имнеир, «Асоветтә хәынтқарра» хәа иказ ипыххааса иқәрымтар, абарт хәккәынцәа-ахәычқәа тахазомызт!.. Даеак ала алтцшыа қахтдон, даеа моак азахпшаауон. Ацсны аибашьра афнынзатқәкә хазнеизомызт!..

Азцаара: Игор Ражден-ипа! 1989 шықәсазы Ацсны иказ ахтысқәа урылацәажәар хтахын!..

Марыхәба Игор Ражден-ипа:... СССР анхдырбгала, ақырт-қәеи ҳарей ххала ханеизынрыжь, 1989 шықәсазы, «зхала иаанхаз апсуаа ҳамч рықәхоит!» хәа избны, ақыртқәа зхәқәлаз убри азоуп! Ускантәи Прибалтикатәи ареспубликақәа СССР ишалтцқәаз ирығепшны, ақыртқәа, усқан апсуаа «ххәәены», Апсныгыи рыдкыланы, Қарттәыла СССР иалыргоит хәа иафын. Ақыртқәа СССР халцоит хәа, абас иапшьаргеит!.. Убасқан Апсны ашьа казтәазгыи – убри аууп! Ғытцгас иқалаз, изакәанымкәан Ақәа иаадыртырц иртахыз Қарттәи ауниверситет афиалиал аууп, аха... Ииуль 15 ауха, Ақәа Ленин иаштағы сықәгылара, санцәажәоз хәа, абра шәызлацәажәоз, анықалаз убасқан аууп...

Убасқангыи, Москва иқаз Владислав Арзынба, ииуль 15-16 амшқәа ирылагзаны, Криучков - СССР КГБ ахантәафы дмырцәазакәан, Бакатин – СССР МВД аминистр дыцшааны, абарт ршьапы иқәыргыланы, ииуль 16 ацхабжьон, асаат 3 реипш, ѿ-хаирплан дуззақәак рызна, 400-оык ар ааишьтит Ақәа. Аггенерал Шаталин еиҳабыс дрыцны... Шаталин дхалыит, 15-тәи аихыгыла, Апсны Аминистрцәа рхыбра хракы ахыб ахь, хара хәхықаз, «ахыршәгақәа» («ручные пулемёты») ѿба ықәыргыланы иахьхамаз... Иахьейпш дысгәалашәоит. «Абцъар змам апсуаа шәоуп хәа шәыпцхязаны, хшәыцхараауоит хәа хәшәзааит; шәара ара ахыб ағы ахыршәгақәа иқәыргыланы, шәызфәу закәызей?!». «Ари дтактәуп!» хәа, дсықәкааит, убасқан!.. Иааларқьаны, ател изасын, дыспырыргеит акәымзар, исыздырзом исзиушаз!..

Апсуа цкәынцәа абарт «ахыршәгақәа» ѿба зыцшааз усқан: урт рыжәлақәа сзанаытцазыит, хазы итсыжьызы сышәкәы ағы. Урысшәала иѿоуп уи, **«Агрессия Грузии против Абхазии в 1989 году»** хәа ахьзуп... Урт рыжәлақәа иахьагыи исхәар ртахзам!.. Ускан уи ухәар қалазомызт... Ахыбра ақьақьара дузза – акәакьқәа рғы, нақ-аақ иқәыргыланы иҳаман... Аштағы хуаа еилагылаз акгыи рмыхьындаз хәа – «ахылапшра» рыртон: доусы адтцқәа рыман... Ас абцъар иҳамаз уи «Аидгыларағгыи» иузхәазрмызт!.. Алиоша Гогәуа уи узиахәомызт, апартия Апснытәи аобком анапхгафы димадазар ауон!.. «Игор, апулимиот ықәыргыланы имоуп!» хәа зымхәәаз, атакра сақәиршәон аууп!.. Абас, агәәанзаара хаманы, аус аауон...

Зегь акоуп, хыцхязара рацәала, ауха аштағы еилагылаз апсуаа абцъар рымазамызт... Гыви Камыгә-ипа, ипсы сакәхшоуп! Игәра ганы иоухәашаз ықан!.. Апсны МВД аминистр

ихатыпуафыс дыкан. Ҳазыггы бцъарда хшыказ идыруон. «Абаапсы, иахдсыхәузи?!» хәа, санидгыла: «Амилиция аҥны аус зуоз хәпсуа чкәынцәа зеггы рабцъар рымырхыит, Игор!» - ихәит иара. «Автоматқәа зеггы, нахъьы, Ақәатәи амилиция ақәшафы, апирамидафы иқәгылоуп!» хәаггы нацитцеит... «Уара, нас, аky қахцароуп!» - схәит, сара... Ани амилицияа апласмасса иалхны, цыракыгас иркло – «ашыт», арматура анааурхлакь, автомат ахысыбжь ахылтзон! «Убри бзианы иаазбит!» ххәан, ацсуа чкәынцәа амилиция иалақәаз, рыпласмассақәа аихатә хтәахақәа рыла – «ақәақ-ақәақ» хәа иаарысуо, «ацсуаа автоматла еиқәных икоуп!» хәа, ақыртқәа иахзырхәо, ххы мѡацаагеит! Сыдтцала, Ақәатәи аѡбатәи АТК аҥнытә аидарамѡангагатә амашынақәа ааганы, аштафы ауаа еилагылаз ирыкәаршаны ихаргылеит!.. Ауха, ашәанцәа, ажәлар рыѡнутцака имѡашыаразы, макафахәара рееилыхны, хмашына дукәак «МАЗ» ирықәтәаны, ацсуаа ирылаларц рѡархан, Ткәарчалынтә анпылакатцаратә алағәымқәа Ақәа иаазгахъаз рыуазы – Валери Агрба, рапхятәи амашына иатцапижәан, ихаззалеит! Ари збаз, ашәанцәа зеггы, изқәтәақәаз рмашынақәа кажьны, еибарыѡны ицеит, иахымаара!.. Заанатцы ирасхәахъаз ала, урт алағәамқәа кәзцәз ткәарчалтәи - Славик Гәарамиа иакәын... Абас, цәгъапсышьыла, ауха хәжәлар еиқәхархыит!.. Иухәаша итцеггы ирацәоуп...

Зеггы зхысхәаауо! Убас еипш, атоурых бзиаза змоу ажәлар хамоуп, ирықәнагоу аѡѡра насыпс – сара соума, даеазә иоума, - Анцәа иатәеишьааит! Хара хтоурых ишақәнагоу макъана иѡѡзам! Даараза хъаас исымоуп!.. Антикатәи аамта азыхәан Ацсны иахнагаз «Ацсны атоурых» аҥны макъана ианзам! Астудентцәа макъана иртцәзом!.. Абжьаратәи ашәышықәсақәа рзы ацсуаа Ахра дузза ирымаз, ишақәнагоу еипш астудентцәа иртцәзом, ашколқәа ркангы макъана иапхъазом! Ахъзара, Анцәа ихаитәаит!.. Абзиара шәықәзааит!...

Азцаара: Ацсуаа хуққәа еиха алтцшәа роуратәи аамта анбахамаз?!..

Марыхәба Игор Ражден-ипца:... Асоветтә мчра аамтазы жәлар реизарақәа калазомызт. Аха, Сталин данцсы, ацсуаа еиха еизеит 1967 шықәсазы. СССР аҥны «амилат зцаара избуп!» хәа ипхъазан... **«Ацсны Қарттәыла иалгазароуп!»** хәа, убасқан, рапхъаза акәны, иаххәит! Аха, Москва иахамтцгылазит! Уи, иара Асоветтә хәынтқарратәи Аконституцияггы иаузомызт. 1978

шықәса рызгы, ҳара, цқба еиҫкааны, ишақәнагаз ала, «апсуаа ххбаа», нахххы, Асоветтә хәынтқарраҫы Ахада иҫынза иаҳаратәы иҫахтдыит... Итқарзаны, убасқан – «**Апсны Қарттәыла иалгамзар калом!**» ххәит, аха, ирымуйт москбаа. «Апсны Қарттәыла алгара апсуаа шәақәйтхтәыр, РСФСР иҫыххааса ицоит, иахзыкатқазом!» рхәит...

Зегь рацкыысгы, еиҫа апсуаа хуққәа алтшәақәа рауо ианыкала – 1988 шықәсазы инаркны ауп: Апсны «Аидгылар» анеиҫахқаа, ххәоу еиқәшәо, хәицәакны – хәанынахха аамтә азы!.. Владислав Арзынба апсуаа хәахәы Москва ианихәа – ииун 2 аены, 1989 шықәса инаркны!.. Мазала, Ақәатәи атипографияҫы, ииуль 2 аены, 1989 шықәсазы, «Единение» хәа, урыс бызшәала, апсуаа ишахтәхыз хәахәы зхәоз, ххатәы газет тхажьо ханалага инаркны... Убасқан апсуаа еиҫа хуққәа ылтқо иалагыит...

Москвантә Апсныка СССР жәлар рдепутатцәа ааит... Зегь рацкыыс излалагаз: изакәанымкәан, ақыртқәа Ақәа иаадыртырц иртахыз Қарттәи ауниверситет афилиал азтәара ауп. «Қартәа шәиашам!» хәа, алкаа катцаны ицеит.. Абрантә аҫынанхыит...

Анцәа иҫышьахаратәы, убасқан, 1989 шықәсазы, ииуль мзызы, ақыртқәеи хәреи «аибашьра хәычы» ала хәилгеит!.. Аха, Шевардназе адырғаагых Қартқа дааргараны иҫахзаарын, ақыртқәа еибашьрала Апснаа иҫақәлараны иҫазаарын!.. Ари зегьы хәра иабаадыруоз?!.. Убасқан, 1989 шықәсазы, еиҫа хамч гәгәаны, ақыртқәа хамч рықәханы, апсуаа ххы ааҳарпшит. Ииуль 18 аены Апсны иаларгәлеит «ауаа рзы ахымғапгашья чыда» - «Особый режим поведения граждан» - зыхьыз... Апсны иаларгәлеит аҫагылазаашья, уеуртцасыр кәамло, ақыртқәагы - анахь иныкәо, арахь иныкәо иақәйтымкәан, апостқәа иахьақәнагаз иргылары. Апсны, абас «итышәантәаланы», аамтәла, ашьақәтәара хәкәырхит, убасқан... «Уф, гәышьа, шыта иауазар!» хәа, хгәы иаанагон!.. Шевардназе Қарт дмаар, азәы аибашьра игәағьоит хәа сгәы иаанагом!..

Аха, ашьа дузза кәтәит Апсны!!!.. Шевардназе аофициалла, еибашьрала Апсны дақәлеит! Аурыс иарбцъар ала деиқәных, абахтәҫы итәкқәаз абаандащцәа, (урт тахаргы – хьаас имазамкәан икоу) иманы, аибашьцәа – ақыртәу ар еибытаны, абандитцәа ааганы иҫақәыжьны, Апсны аибашьра дузза ааины – иаахәаиргылеит! Ас иаахәагылаз аибашьра аенытцәкьа, хәжәлар иаразнакы, «ражәа акны», изапымлазит!.. Ас изыкалаз: Апсны

анапхгараҕы иҕан апсуаа рычкэынцэа – уахь - Қартқа ипшозгы? Ара акэаны-занарагы калыит!.. «Владислав Арзынба, Москвақа уца!» хэа, абра ишысхэахыоу еицш, иархэит. Хар змамкэан иҕакэаз атахмадацэа, абра Гэдоуҕа еизыргеит. Урт иддырхэит: «уца, дад!», «ашыа катэоит!», «хара абцар хамазам!», «атанкқэа Апсны иаларгалт, Аҕэа иаахьеит!», «апсуаа ххыпхызара мацзоуп!», «иҕоу апсуа жэларгы тахмырхап, еиқэхархап!», «уца, хара ақыртқэа рацэажэашыак ахтоит!» хэа... Абас, инапы ыртэиины, Владислав Арзынба Москвақа дыршытоит хэа, абри иаҕын, август 18 аенынза!..

Уажэы, уртгы, гэыбғанс ирыуҕои?! Уртгы ус зырхэоз, хтахар ртахзамызт! Зыпсы ҕоу азэыр ыканы, уразтцауозаргы!.. Узытцаауода, урт рахытэ иахыа?!.. Ари, Владислав Арзынба Москвақа усқан дцар, иахыа, сара сакэым, - сара сзакэыхи (!), усқан хар змамыз аҕар – апсуаа калазомызт!.. Иаанхоз апсуаа – ачаи аҕыхрази, ататын аитахарей рзы «иаматэаз» ракэхон, егырт зегы хыршыаауон. Хыызхэала, индыртэашаз апсуаа рзы, усқан Қартынтэ анапхатцагақэа («наручники») ааргыит, машынак азны!..

Уажэшыта, атоурых аҕы, «если бы не так, было бы – так!» хэа узхэазом! Ахэара ииашазам! Шыта икалаз, ишыкалаз – иара уи атоурых ала ицоит. Владислав Арзынба усқан апсуаа Рбирақ датцагылт! Апсуаа рацхыа дгылеит, рмилаттэ цыза иакэхит! Иара еицш еицсамкуоз, иутахыу илуршо икамыз, аҕааҕ-гэҕэаза змаз ауаҕы диқэмшэар, Ельцин еицш иҕаз «акыатамахжэа», диматэахозма?!.. Владислав, абас дызқэшэаз жэбоит, азэгы имҕа изымеицамқзакэан, хыхыкылеигаз жэбоит!.. Дызлағоз аус - иахынзауо, иахынзауала, «иалаз» алыиршон... Иара ихцша убас икалахан, игэған: атцарауаа дыздыруоз рацэан, автономиақэа рнапхгаоцэа зегы дырдыруон! РСФСР акны урт зхагылақэаз автономиақэа – аидгылатэ республикақэа рахракыра аҕынза ихеигалахан. Автономиақэеи аидгылақэеи зинла еиқраны изныртцаз ашэкэы, рнапы атцарыофоит хэа ишаҕыз, Москва ГКЧП картцит – 1991 шықэса, август 19 аены! Арахы, 21 август рзы рнапы атцарыофраны иҕан... Убасқан, «СССР» акэымкэан: «Союз Суверенных Государств» - хэа, абас ахызыртцараны иҕан...⁶

⁶ Урыхэапш агазетқэа: «Известия», «Правда» №№ 194, 196, 280 от 16 августа и 26 ноября 1991 года; см. И.Р. Марыхуба. Исторические, государственно-правовые обоснования Суверенитета Абхазии. Акуа (Сухум), 2004 г., с. 57 и др.

Абри «Ахэынтқарратә Еидгыла» убранза ихеигалыит: зинла «рейкратәра» илшеит Владислав Арзынба! Уи, СССР Иреихазоу Ахеилак Апрезидиум алахэылаффыс дықан!.. Ацсыуак уа днанагахыоума?!.. Идырра убас иқан, идуун! Горбачиов – диеагылон! «Икаутца закэызи?! Иузааффыз хашэкэы узахамтгылози?!» хэа, дыкэицалон, машэырны данифеахалоз... Уи ус ззеихэоз: ииультэи ахтысқэа раан, апсуа чкэынцэа ақыртүа прокуратура иамақэаз, ииашаны русқэа рызбзомызт, харада ақыртүа бахтақэа иртатэан!.. Арт «апсуа усқэа» - СССР Апрокуратурахы ииаргар ртахымызт...

Ишэгэалашэоит, убасқан Ацсны апсуаа «апротест» гэгэазақэа картцыит! Амлакра, ачгара иалагыит!.. Ускан, уара, азытэкэа ымжэзақэан, «сухая голодовка!» - хэа, абас еипш агэагыра аарпшны, апсуаа реыршон, рхы акэырцон Ацсны азыхэа!.. Ацшьбатэи атом, убарт зегы ртэы зхэо еидкыланы, рдокуменқэа сымоуп. Ацшьбатэи атом. Ахэбатэи атом адокументқэа – Хдынцэытэылатэи айбашыра афынза аамта аазырпшо, ирызыкы роуп... Ус анакуха, итыжым, даеа ф-томк – ишытырхша адокументқэа адырфагыых еидкыланы исымоуп!..

Абарт, апсуаа рычгара, Ацсны иқалаз ачгарақэа зегы, ирылақэаз – урт ачкэынцэа, атыцхацэа, ус баша иаанхар стахзам! Убасқан, «Абхазский республиканский забастовочный Комитет» зыхыыз, Ацсны еифыркааит, рацхыа еихабыс-напхгаффыс иамаз Зураб Малиа иоуп, абра дтэоуп. Нас, Артур Кэанцэариа еихабыс дартыит...

Аха, тоурыхла, документла иффыны иантумыж, шэкэны итоумыжыыр: излоудыруои, ас агэагыра гэгэара иаарпшу, иқатцоу, апсуаа рфырхатцара атэы!.. Есымша хара хэкоума?! Урт ишэкэқэаны итыжытэуп. Убри ауп, сара издыруо...

Иахыатэи ахтыс, ағоурых амоуп хэа испхыазоит. Ағоурых шэагымзааит!.. Шэыжэлар шэрыгымзааит! Еифызкааз, бацхыа схырхэоит! Абзиара бықэзааит! Хэизырцэажэаз, Гэыгыца Цыыкырцха лоуп!..

Азцаара: Игор Ражден-ица! Аус зумози иахыа Апсуа институт акны?!..

Марыхэба Игор Ражден-ица: ... Убра чкэынцэақэак ыкоуп: «ари ара дааир, хара хусура кажны хцоит!» - хэа рхэит. Абас ауп ирхэаз!.. Абас ауп икоу!..

Ацсны ақыртқэа анахапаз аз рхаан, сара Ацснытэи азаанатэидгылақэа Рхеилак акны аус анызуоз, уа аус зуоз

агырқәа, ақыртқәа сырғагыланы срацәажәон, сырғагыланы сықәпон, аха уа сматтура самрымхзацыт!.. Иахьа, зхы иакөитыу, иазхатцоу Ацсны Ахәынтқарраҕы, апсуаа цьюкы - сматтурахьы снарышьтзом!.. Абри ауп иакоу!..

Абзиара калааит! Абзиара шәықәзааит! Иҕабуп!..

05.05.2022 ш,
ақалақь-«Афырхатца» Гәдоута

*Абжынҕага акнытә ақьаад ахь иеигеит,
акьыңхь иазирхәеит – Игор Марыхәба,
айарауафы-аҕоурыхтҕаафы*

*Игор Марыхәбеи
Гәыгәыца Цыкырҗаи*

*(Арымарыхтә арыгъарахь): Анатол Бганба, Заур Малиа, Рудольф
Алишәиндба, Игор Марыхәба, Азарет Аиба, Алықсандыр Чамагәуа,
Емма Мархолияҗа-Амҗар. 05.05.2022 ш., ақ. Гәдоутә*

2. Гагратәи аицылара: сықәгылара... «Аңсуа бызшәа еиқәзырхо аҭаацәеи ахәынтқарреи роуп»...⁷

Гагра араион Абыргцәа Рхеилак ахызала, уи Ахантәафы, Аңсны Афырхаїа **Рудик Грышья-иҭа Алишәындыба** икнытә, Ақәа исоуит «Ааңхьара», 2021 шықәса, декабр 17 аены, Гагра араион анапхгара ахыбраҭы имҭаҭысраны икәз аизара сеаласырхәырц. Уака иалацәажәараны икан «**Аңсуареи, аңсуа бызшәеи**» Аңсны Ахәынтқарраҭы иахьа рҭагылазаашьа. «Заа сеадскылап, сахәшьягьы дызбап» хәа зыбны, смашьынала сҭеит сара ақытә Калдахәара, Амҭараа ирымоу сахәшья еиҭабы **Мархәалыианҭа Емма Ражден иҭҭа** дахьынхо аҭызтҭыҭ ахь. Аизара мҭаҭысраны ианыкәз аены, Гаграка сахәшья Еммагьы дызгыит. Хәхьлеиз, ауаа аизара иалагахьан. Иахҭылыит: **Рудик Алишәындыба, Астәан Закан-иҭа Агырба** – Гагра араионтә Еизара Ахантәафы, Бзыҭтәтәи ашәкәыфцәа – **Леова Гыцба**, аңсуа жәлар рмилатҭ-хақәитратә кәҭафцәа иналукааша рхатарнак, **Белла Барцыиҭҭа** - апоетесса, **Мадина Ажьиҭҭа** – Гагра араион аҭара ақәша аиҭабы, Гьачрыҭшьтәи абжьаратәи ашкол адиректҭор – **Махаз Ешба**, Аңсны Жәлар Реизара – Апарламент ҭаса депутатцәас икақәаз – **Тенгьыз Габуниеи Слава Сақаниеи**, Ақәантә, ааңхьара змақәаны иааз – **Олег Дамениеи**, **Даут Цилиеи**, аргыларатә бизнесмен **Леуан Миқәа**, Гагра ақалақь инхо ауафы нага – **Анатол Чытәана** ухәа...

Ихәатәуп, иара ишикәшыбоу еиҭш, аҭарауафы-афилософ **Олег Нестор-иҭа Дамения** «аңсуа бызшәа, аңсуа жәлар ианыззауо роуп»! – хәа, уафы игәы казыжьюоз, аңсуаа ҭеиҭш бзиа змам ракәны – «иажәақәеи» «иалкаақәеи» рыла иқәгылараҭы, дышцәажәаз... Исхәар сҭахыуп иара убас, абрака, гагратәи абас еиҭш икәз хәизара ишсызцәырнагаз азиҭарақәагьы: «Избан Гьачрыҭшьтәи абжьаратәи ашкол адиректҭор **Махаз Ешба**, Цьырхәа ақытә ииз-иаазаз, ааигәа Гагра араион аусура иалагаз, уи ақра маҭурала

⁷ Спатретк агыжыны, аоымта зегьы истатианы икышцхыуп 2022 шықәсазы итыҭыз агәзет «Независимая Республика» №№ 3, 4, 5 ркны. Иара убас, ихатәроу ажәлақәа бжьажыны, апатреткәа ргәыларгылазамкәан, истатианы икышцхын 2022 шықәсазы итыҭыз агәзет «Аңсны» № 4 акны. Аелектронтә цошпҭала ари соымта зысышьтыз, Гагратәи араионтә газет «Гагрский Вестник» аредактор **Цицина Еныкыҭҭа** зынза илымкышцхыит: лхы аҭәашьаны аҭелгыы дысыамысыит, ус «латәамбара» зыхкьазгыы - салымхәазыит! – **И.М.**

алишара змам, ас еиңи ирцых-цыхуо «аңсуа бызшәа аиқәырхара!» араионтә школқәа рҕы азҕаара зышьтйхыз?!». «Иабақоу Гагра араион аҕара ақәша анапхгара?!». «Иабақоу, изҕыузи Гагра араион анапхгара – уи Ахада – **Иура Хәгәышь**, Аизара Ахантәафы – **Астәан Агырба**?!». «Аңсуа бызшәа адырҕара иазықайам, уи атҕаара-дырра иацәыхароу, аргыларатә бизнесмен **Леуан Миқәа** инапы ианызҕада аңсуа бызшәа, «иахәтәи аметодика ғыц ала», Аңсны ахышәара-ҕышәара аларҕәара?!». «Иабақоу, изҕыузи Аңсны аҕареи абызшәатә политикеи рминистырра?!». «Изҕыузи Аңсны анапхгара?!». «Аңсуа бызшәа Аңсны ас агәыгәтажъразы рҕақңхықәра ахә зшьода Аңсны аминистырҕәа Рҕыза – **Алықсандыр Анқәаб**, Аңсны Ахәынҕқарра Ахада **Аслан Бжәаниа**?!...»...

Ажәа сырҕан, абри аизарағы саргыы сықәгыланы сцәажәеит. Сықәгылара рацәак исмроуит: ажәа рацәа сцәымгун азы. Аха, сареи, ңытҕык хәқәгыларақәа раан, аизара ахыымфәаңысуоз ауадағы афымҕалашара дырҕәан, Гагра тәи ателехәаңшира акамера саннамҕазыит. Уи ашықәсан, Аңсны ахышәара-ҕышәара, иналак-фәлакны, ус афымҕалашара дырҕәалон: сықәгыларагыы иақәшәыит! Арахь, «алашара қалаанза сцәажәазом!» хәа сзымхәит... Ашьҕахь, Гагра араионтә телехәаңшира «Гагра» анапхгәафы **Рустан Кәанцәариа** Ақәантә атәл сасны иасхәит, усқантәи уа сықәгылара акыр еиқәханы, изынҕаны дықазар, - исзааишьтырҕы. Аха, ус сызқәиргәығоз акгыы имамызт!.. Амала,

абри сыстатиаҕы акьыңхь збаз апатретҕкэа сзааишьҕит... Убри аҕнытэ, сара уажэы аҕхьаф идызгылоит: ишьақэсыргылаз, уи Гагра араион аизараҕы сықэгыларатэ сажэақэа:

«...Абра иахья еизаз абзиарақэа шэымазааит!.. Ҳазлацэажэо азтцаара – Ҳапстазаараҕы ихадазоу зтцааруоп. Ацсуара хзеиқэмырхар, апсуа бызшэа камлар – икалазом апсуа жэлар, апсуа милатҕы! Апсны, Апснытэыла зегыы ыҕазаауоит ус баша идгылны - апсуаа рыда!..

Сара ипҕасшьоит, абас Ҳаизарақэа рэы, Ҳақэгыланы, апсуаа рхатэы бызшэа – апсуа бызшэа ртцар ртахзам, мамзарҕыы – ипсыҕены ирдыруоит Ҳэа ахьаххэо!.. Абас Ҳахдырра ахьылақэу!.. Ари атагылазаашьа ицэырнагоит ихадазоу азтцаараҕыы: «ирықэнагоума иазхатцаны иахья апсуаа ирымоу рхэынтқарра?!», - Ҳэа... Заа исхэоит – ирықэнагоуп!.. Шьала иркэабан – еиқэырханы ирымоуп азы!

Апсны иахья апсуаа рыхдырра алақэра зыхкьаз амзызқэаҕыы ыҕоуп... Уи, XIX-XX-тэи ршэышықэсақэа рзыблара, рыхлымзаах ирыхкьа-цкьаз роуп! Урташэышықэсақэа уамеиқэатцэа рзаарцеит апсуа жэлар! Иара иахьанза апсуа бызшэа Апсны иахьықэыҕоо – даараза ицэоушьаратэы иҕоуп!.. Абарт ашэышықэсақэа раан ауп, ажэытэзатэи атоурых змоу апсуа жэлар – «рыпстазаара атыхэтэа птцэарымашь?!» Ҳэа, ашэартазара ахықэ ианықэгылазҕыы!..

Аха, цәгьяацсышьала, ирулакгы: «ацсуа жәлар» хәа, милатк хасабла, иахья уажәраанзагы рееикәдырхыит!.. Еитасхәахоит: ицьюшьаратәы, ацсуа бызшәа иахья уажәраанзагы Ацснитәыла икәыффоит!..

Ацсуареи, ацсуа бызшәеи рымацара роума?! Дара ацсуа жәлар ишеибгоу - шытанкыла инсыртцәоит хәа Шевардназе икыртүа ар иманы, еибашьрала Ацснитәыла дақәлахеит!.. Аха, илымшеит Ацсны уи ацәгьяустә хлымзаах анагзара, аларшара!.. Ацсуаа, ишыжәларыкыз, зеггы рееибытаны, Рцынцйтәылатәи еибашьрафәы иргыит Аиаиаара, индыртцәеит, иаанхаз – Ацсны икәырцеит акыртүа қәылафцәа, ампытцахылыфцәа-аколонист-цәа! Ирыхъчеит, еикәдырхыит Рхақәитра, Рхыпцшымра, р-Ацсуа хәынтқарра! Рееикәдырхыит жәларык хасабла – «ацсуа жәлар» рыхъзны!.. Ускан, иреигъзақәаз, зыламыс дуззаз, цсыуа тасла – Ацсуара алеишәақәа рыла иаазаз ацсуа чкәынцәа, арцарцәа рхы-рыпсы иамеигза, рыпсадгыл Ацсны бцъарла изырхъчазгы, рхы зақәыртцазгы, рапхъаза иргыланы, еикәхарц азоуп – ацсуа бызшәа!..

Ускан, 1992-1993 шықәсқәа рзы, жәларык хасабла, хееибытаны, Ацсны иакәлаз хағацәа-акыртқәа хашрыиааиз еипш, хшьам-дгыл хапсадгыл – Ацснитәыла шахъчаз еипш, уажәгы, иахьягы – цсуа жәларыкны зеггы, иахуалцшьоуп хапсуа бызшәа Ацсны аикәырхара, адырра, иарала ацәажәара, ххәынтқаррафәы ахархәара! Уи, ацсуаа зеггы хзы – ипшьоу усуп! Хапсадгыл зхы ақәызтаз рәапхъа – иахуалцшьоуп! Ацсуа милаттә фырхатца, ацсуа жәлар Рцыза, Рныханзанра («Алтарь») - Владислав Арзынба ду иәацхъа, ижәлари ипсадгылы рзы илшара дуззукәеи, науназа игәаларшәареи рәапхъа!..

Абрака агәкахара злаз ажәақәа рыла ишьақәгылаз ажәахәгы хахаит!.. ООН акны ашәкәы ианцданы ирымазаап адунеи афәы икәзаақәо абызшәақәа рхыпхъазара! Урт икәзаауо абызшәақәа ирылазаап ацсуа бызшәагы!.. Иарбан жәларызаалакь, имилатзаалакь знымзар-зны адунеи икәымззаар камло икәзаап!.. Иара ацсуа милатгы – излажәытәзоу ала, жәларык хасабла адунеи ианызаар калоит, егыуоит хәа, абра исахаз ацәажәарақәа – схафәы исзаагазом!.. Ус еипш икақәоу атцарауаа шәтеорияқәа - шәара ишәымаз!.. Уатцәы ацсуа бызшәа шыпсуо здыруазар, истахыуп иахья скамлар, сыпсхъазар схафәгы!..

Аңсуа иахья хтагылазашьякәа злакоу ала – хаңсуа бызшәа еиқәхархартә, еихаххаратәы алшарақәа хамоуп!.. Аңсуа таацәарақәа ианыртахыу, артцаөцәа-«азыкатцаөцәа», «арепетиторцәа» кны, чыдала рыхәпса шәо, рхәычқәа анлыз бызшәа, ма аиспан бызшәа ухәа ддыртцоитеи?!.. Убастцәкья – урт аңсуаа рыхәычқәа рхатәы бызшәа – аңсшәа ддыртцааит!.. Аңсуа бызшәа еиқәзырхо, еихазхо – аңсуа таацәарақәеи ахәынтқаррей роуп. Ршьа ахтнатцаны аңсуа жәлар рхәынтқарра зырхьчаз, изеиқәдырхаз, ус «ырбашакә, цьюкы хдырехәандаз хәа акәзам. Иахья ихамоу, азхатцара змоу - Аңсуа хәынтқарра уалцшьас иадыуп: аңсуа жәлар милатк хасабла рыхьчара, закәанла-конституциала Аңсуара идеологиас акатцара, уасхырс икатцаны ақәныкәара, аңсуа бызшәа аиқәырхара, аихахара, Аңсны ихәынтқарратә бызшәаны акатцара, алартцәара!.. Аңынцә-тәылатәи еибашьра аан, аңсуаа жәларык хасабла – зегьы хееидкыланы хшьам дгьыл Аңсны шеиқәхархаз, ишахьчаз еипш, убастцәкья, хашцсыуа жәларыку – зегьы хееибытаны еиқәхархароуп, еихаххароуп х-Аңсуара, аңсуа бызшәа!.. Уи халшо хәкоуп! Агәра жәга!.. Уи моу, зынза ирцәызны иказ, рапхьатәи ауриацәа рбызшәа – «иврит», елеи илалаган, адырцагьых, «ыц шыатанкыла ишьақәдыргылыит, ауриа жәлар зегьы ирцеит, иахья еихахуо, имарымажаханы ирымоуп...

Ахәанырцәынтә ауаа ихәсуо абра Аңсны иалоуп. «Евросиуз» ахьзала ихәантқарратәым анаплакқәа – «НПО» зыхьзқәоу, хара

хҗы аусура иаҗуп...Абра ишхәоу еипш, «Зед» зыхьзу апрогнамала аус руоит. Ацарагы иаеигзакәан иазоурышьтоит... «Зед» зыхьзу – «еилкаам, идырым» ауп. «Еилкаам, идырым ауафы» зыхьзу прогнаммоуп! Урт макьана «еилкаам, идырым ауафы» абра Апсны драазарц иаҗуп: дара иртахьу ауафы, рхәтәгы хазтцоны икало апсуаа рабицара җа еитцараазарц иаҗуп! Убас иаазоу апсуаа рабицара ракәхоит нас Апсны Ахәынтқарра анапхгара иахадыргылогьы. Ишнеиуо, уи и-Апсуа хәынтқаррахазом, апсуа жәлар рыматц ауо изыкалазом, апсуаа рбызшәа, Апсуара ухә азымхьчо икарцарц ртахьуп!.. Урт амилаттә хәынтқаррақәа ртахзам. Амлаттә хәынтқаррақәа – Иугославия, Ливия, Ирак, Шьамтәыла (Сирия), Афганистан ухә еилапыххааса иқәыртцахьейт! Урт ауафьтәыфса ишәкәы (апаспорт) дызмилатү адырбазом!.. Уи моу, «ахатҗеи апхәыси узеилымдыраауо икацатәуп» рхәоит!.. Ани аби – еиладырфашьоит хәа иаҗуп!.. «Адемократиа», «ауафы ихақәйтратә зинқәа» ухәа рыхьзтәны, абас еипш аҗаастарақәа ирҗуп, аглобалтә хтыскәа (апроцессқәа) адунеи аҗы имфадьсуоит!..

Ас еипш «зхы зпызоу!» «адемократиа» хара апсуаа ихацәтәымуп, х-Апсуара зынза иатцанакзом! Иахьа икоу адемократиа «алшара снаҗоит», «сақәйтнатәоит» хәа, «истахьу абызшәоуп схәычы исрытцо!» зхәоны, зхәыцқәа апсуа бызшәа дызмыртцо, апсуа школкаа ирывганы атәым школкаа ирцатцакәо апсуаа - аби ани - Апсны Ахәынтқарра аҗапхьа ртакцхькәра

дырдыртәуп, апсуа милат, Апсуара ахьтыршәаауо рзы ас икарцо цөгъаураны ицхъазатәуп, рықәнагагы иақәыршәөатәуп! Арақа, Апсуа хәынтқарра азакәантә леишәа цьбара аанарцшыруп, аконституциатә апсуа бызшәа атәамбара, амцара, ахы амырхәара Апсны ишықамло, ишцөгъоуроу днардырроуп! Аконституциафы иарбоу ахәынтқарратә апсуа бызшәа апсуа имцозар шыауыгатә хтысны, цөгъаурак хасабла Апсны Апрокуратура ахәапцроуп, аусзбартахь ашыауыгатә-ус хацнаркуазароуп!.. Зхатәы бызшәа ззымдыруо, милатла иапсыуоу Апсуа хәынтқарратә матцурақәа рахь имфа аркызароуп! Зинла, закәан шыатала, имфа аркызароуп, изалмыршахароуп Апсны Жәлар Реизарахь – Апарламент ахь икаларагы, депутатс иалхрагы! Апсшәа ззымдыруо адепутат – дзыклом ижәлари иареи ахәынтқарреи рыбжьара дыцхаражәхәоны, дырхатарнакны, рыгәтыхақәа рбызшәала ирзеитазхәо иакәны!..

Иахъа Апсны аекономика цсыеуп. Хәпстазаара, хусқәа, иахъа хәзлацәажәо азтәарақәагы уахь инрылатцаны, даараза ирцырхагоуп, ибаапцзаны ирныцшоит уи атагылазаашьа!.. Иаххәап, иара апсуаа уи аекономика арәиара, аихахара хәқәымәиаргы, атәым уаа ааны зегь акоуп идырәиот. Убри ақра Апсны ибрақьатәу тәылоуп: адгьыл чашәқәа амоуп, абеиара иалакоуп... Аха даеа зтәаразоуп Апсуареи, апсуа бызшәеи реикәырхареи, рырәиареи! Рмилаттә хәынтқарра рыцырхрааны, уи зылшо апсуааи, апсуа жәлари рымацара зазәык роуп! Уаха дызустәзаалакь, абри адунеи афы, урт реикәырхара азәгы илшазом!..

Абрақа азәы иажәа иалатцаны ихәит, - «апсуа бызшәа иазкны апрограма ықазам!» хәа. Ииашазам уи! «Апсуа бызшәа аәиаразы апрограма» хәа, шәкәыла ишықәырғәғәаны ишытыхыуп Владислав Арзынба ихаан аахьижьтәи. Сара усқан уа иусхәартафы аус ицызуон, издыруоит: «Апсуа бызшәа аәиаразы» иазкыз Акомиссиягы салахәын... Уи «апрограма» ахәтабзиара зеипшраз – иахъа даеазтәароуп! Аха иара ықан, икоуп. Рыцхарас иқалаз, уи «апрограма» иану ишақәнагоу, хәынтқарратә знеишәала, усла инаргзәом, такцхықәрала иқәныкәазом знапы ианыу апсуа чынуаа...

«Апсны Жәлар Реизара» ахьзуп ихәмоу апарламент! Зныкгы апсышәала изымфәпымгазацт адепутатцәа реилатәара-рсессиа урт иахъа хантәафыс ирымоу Валери Кәарциа! Абызшәа

атцаара-дырразы дцарауаѳуп, ддоқторуп, с-академикуп хәа ихы ипхъазоит! «Апсшәа ззымдыруо адепутатцәа рхыпхъазара мачзам!» хәа, ґытцгас икәцаны дыкоуп...

Ара зызбахә шәхәаз Батал Хагәышь имбазаци ахәынтқарратә апсуа бызшәа шеилагоу Апсны ахтны қалақь Акәа? Иахъа закәтә ҫырақәоузи уака иахдыло?! Гагра араион анапхгара ирымбазаци Гагра ақалақь ахәаанырцә бызшәала иѳоу арекламақәа рыла ишыхкьоу?! Иабакоу, измачыгузеи урт рканы апсуа бызшәа?! Ипхашәшьома?!.. Дабакоу, иахъа ара дзыкамзи Гагра араион анапхгаѳы Иура Хагәышь?!..

Изхадамзи, апыжәара замамзи аконституциатә апсуа бызшәа иахъа хәқалақьқәа хызкьаз арекламатә ҫырақәа рканы?! Апсны Ахәынтқарраґы иахъа икәзами арекламатә политика?!.. «Адемократиа» ахьзтәны, «ацара зшәо сара соуп, истахыу-ишыстахыу аипш иґастваз ареклама нашәыгзароуп!» хәа, аусура ирыхкьа-пкьақәаз ракәзами, ас еипш аґаастарахь хқылызгаз!.. Шәрыхәапши азиасқәақәа Псоу инаркны Егрынза Апсны иалсо амѳаду ирыґецынгылақәоу абонерқәа ирынқәоу рсахьақәа! Амобилтә телқәа «Аквафон»-и «Амобаил»-и ррекламақәа роуп: Апснутәыла иалартәаны икоуп! Урт еиҳабцәас ирымақәоу апсуаа роуп! «Аквафон» напхгаѳыс икоу Иура Аргәын ица – Алхас иоуп!.. Ирзеилымкаазои ас ақатцара шыкамло?! Апсны иаґаауо асас, апсшьаѳы ателтә реклама аума ихаданы ихарбарц иахтахыу, апсуа жәлар ирықәнагоу?! Апсуа бызшәеи Апсуареи абизнес иатцазыма?!.. Икамлазои, изалыршамзи урт абонерқәа ирнызар Апсны атып пшзақәа, Ритца аипш икақәоу рсахьақәа, ма апсуа тахмадацәа рпатретқәа рынны рыкатцара?!..

1967 шықәсазы, март 28 ауха, пытѳык апсуаа, саргы сынзла-хәыз, хәқәырқыр хаштаркуоз шаадыруозгыы, агәымшәара, агәаґра ду аарцшны, азиас Бзып инаркны азиас Псоунза, амѳа-ду иаваршәны иаахчыхашәаз ақыртүа ҫырақәа зегы шәыга кәпшьыла иахчышәшәит, иахтәаґәеит! Ускан Апсны ақырт-қәа иахацазаны ианыкәз акәын! Лымкаала ара Гагра араион иақыртүатәны ирыман, «Леселизе», «Гантиади» хәа қыртүа бызшәала акәын апсуа тапхьызқәа рѳашьаны ишрымаз... Хара ускан қыртшәала аѳҫырақәа изрытцахшьыз, Апсны иконс-титуциатәыз апсуа бызшәа ақыртқәа иахьатәарымбоз, иахь-хьысхаз, зегь рацкьысгыы ара, Гагра араион зынза ахархәара амазамкәан, қыртшәалеи урысшәалеи мацара аҫырақәа ахьырацәааз акәын!..

Сара усқан убри гагратәи аполитикатә акция иалахәыз иахасаб ала, иахъа аапхъара кастоит (!): ихәынтқарратәу аңсуа бызшәа иатәамбакәан, ма ахархәара ахъамам, иахъуцымло арекламақәа рҕы, дарбан аңсыуазаалакь днадгыланы ашәыга кәңшыла ичышәшәыр, итәагәар, ипхастейтәыр дақәйтуп хәа!.. Уаҳа ари аус рееишъа аимузар, аилкаареи, ахдырреи кәмлазар!.. Ус еипш, аңсуа бызшәа зным Аңсны иупыло ареклама аңхастатәра, аныртәара азы ауафы ашьаус дақәымшәароуп!.. Ашьаус иақәыршәатәу – изакәандоу афырақәеи, арекламеи Аңсны ақалақәа рҕы ртыжъра, рзыргара алзыршақәаз ауаа роуп!..

Аңсуа ҕар бзиа хәмоуп хәра! Урт хәтқкыс еицәамкәан Аңсны иапатриотцәоуп!.. Рхатәы бызшәа – аңшәа атцарагы рылшоит, р-Аңсуарагы еиқәдырхоит, ршьам дгъыл - Аңсныгы ахъчарагы рылшоит... Ииашоу амфә рықәтцароуп хәра иахуалыу...

Итәбуп шәахьсзырфыз! Хәзлацәажәаз азтәарақәа, аусқәа маншәалахааит, Аңсны!..

09.01-16.01.2022 ш.,

ақ. Гагра-Акәа

*Игор МАРЫХӘБА,
аңарауфы-аңоурыхффы*

3. Стать депутатом – это не «мода»!..⁸

Перед кампанией выборов депутатов в Народное Собрание – Парламент Республики Абхазия, корреспондент телеканала «Абаза» задала мне вопрос: «**каким должен быть депутат?!**»..

Я сказал: - **Стать депутатом – это не «мода»!** Смотрю, сейчас очень многие кинулись, ринулись прямо в депутаты! Хотят стать депутатами страны. Особенно, молодёжь!.. Я многих знаю в лицо, а некоторых из них – нельзя даже близко подпускать к Парламенту Абхазии!..

Наличия у депутата диплома об окончании Абхазского госуниверситета не достаточно! Он должен быть высокообразованным, во всех отношениях, политически грамотным! Должен мыслить в масштабах страны – Республики Абхазия, категориями государственности и забот народа! Должен знать многострадальную историю Абхазии и абхазского народа.. У него должен быть достаточно определённый жизненный опыт: управленческий опыт, опыт работы с подчинёнными ему людьми, желательно уже быть – семейным, отцом, матерью своих детей...

Абхазской национальности депутат обязательно должен хорошо знать родной, государственный абхазский язык!.. Без знания конституционного, государственного абхазского языка, такому абхазу вообще должен быть закрыт путь к госструктурам Республики Абхазия. А путь – в Народное Собрание – Парламент Республики Абхазия, тем более!.. Без хорошего знания абхазского языка, будущий депутат не сможет стать полноценным «послом», «полпредом», «посредником» между народом, избравшим его, и государством, законодательным органом страны!.. Он, попросту, не сможет изъясняться на абхазском языке со своим родным абхазским народом! Станет маргинальным депутатом!..

Сами посудите! Давайте подумаем вместе!.. Некоторые сейчас «идушие» абхазы в депутаты, государственный абхазский язык знают на бытовом уровне!.. Текст государственного Закона на бытовом абхазском языке не напишешь! Ибо, подлинные государственно-законодательные тексты на абхазском языке уже выработаны, устоялся абхазский письменный стиль правописа-

⁸ Статья, почему-то, не была опубликована в газете «Независимая Республика» - И.М.

ния в них! К тому же, надо знать, и, соответствующую терминологию языка. Иначе, депутат, со знанием абхазского языка на бытовом уровне, даже не сможет адекватно перевести нужный ему русский текст из «Российского Законодательства»! Следовательно, с того же самого русского текста из «российского законодательства», он не сможет переписать и грамотно перевести на абхазский язык нужный ему будущий «абхазский закон»!.. А это значит: на бытовом уровне абхазского языка не напишешь любой Закон в парламентских Комитетах Республики Абхазия! Значит, такой «сырой», безграмотный Закон на абхазском языке нельзя будет принят и в окончательном чтении на сессии Народного Собрания – Парламента Республики Абхазия!..

А это значить: в одной из важнейших ветвей Власти Абхазского государства – Народном Собрании – Парламенте Республики Абхазия не будет функционировать конституционный, государственный абхазский язык!.. Это – противозаконно в стране - Апсны! Прокуратура Республики Абхазия должна будет опротестовывать решения и законы текстов парламентских сессий Народного Собрания – Парламента Республики Абхазия, составленных и утверждённых не на государственном, конституционном абхазском языке!..

Такой печальный опыт уже имеется!.. Нынешний созыв депутатского корпуса Народного Собрания – Парламента Республики Абхазия, в основном, свои сессии проводит на русском языке, за редким исключением, нет принятого им Закона на абхазском языке!.. Спикером данного созыва депутатов является Валерий Кварчия, доктор филологических наук, академик Академии наук Республики Абхазия!..

31.01.2022 г.,
г. Акуа (Сухум).

Игорь МАРЫХУБА,
историк

А Х Қ Ә А

АПХБАЖӘА	3
АПСНЫ АҒОУРЫХТӘ ДАҚБАҚӘА	7
1. Гәдоутатәи аиңыларә	7
2. Гагратәи аиңыларә: сықәгыларә... «Аңсуә бызшәә еиқәзырхә аґааңәеи аҳәынґқарреи роуп»...	60
3. Стәь депутатом – эґо не «мода»!..	69

ИГОР МАРЫХЭБА

**А Ц С Н Ы
А Т О У Р Ы Х Т Ә
Д А К Ь А Қ Ә А**

ИГОРЬ МАРЫХУБА

**С Т Р А Н И Ц Ы
И С Т О Р И И
А Б Х А З И И**

Аформат 60x90 1/16. Атираж 200.
Икатцәкьоу акьыпцхь бгьыц 4,5.